

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

*140-річчю НТУ «ХП»
присвячується*

О. В. Кузьменко

ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
УКРАЇНИ

Конспект лекцій та завдання до практичних занять
з навчальної дисципліни «Правознавство»
для студентів усіх спеціальностей

Затверджено
редакційно-видавничою
радою НТУ «ХП»,
протокол № 3 від 30.10. 2025 р.

Харків
НТУ
«ХП»
2025

Конспект лекцій та завдання до практичних занять з основ адміністративного та кримінального права України з навчальної дисципліни «Правознавство» / О. В. Кузьменко. – Харків: НТУ «ХПІ», 2025. – 96 с.

Укладач О. В. Кузьменко

Рецензент В. М. Мороз

Кафедра «Права»

© Кузьменко О.В., 2025

© НТУ «ХПІ», 2025

ВСТУП

Дане видання присвячено актуальній проблемі науки й практики. Вивчення основ адміністративного та кримінального права України має на меті засвоєння здобувачами вищої освіти системи відповідних знань і вмінь, виховання їхньої нетерпимості до протиправної поведінки. Видання містить насамперед матеріал трьох лекцій. Перша з них розкриває основні положення адміністративного права як галузі системи права України. Друга лекція характеризує кримінальне право як галузь вітчизняного права. У третьому випадку йдеться про деякі важливі питання вчення про кримінальне правопорушення. У виданні, про яке йдеться, розкриваються поняття, система та джерела адміністративного права, характеризуються поняття, ознаки та види адміністративного правопорушення, його склад, адміністративні відповідальність і стягнення. Також у даному виданні розкриваються поняття, джерела та система кримінального права, характеризуються кримінальне правопорушення, його склад та кримінальна відповідальність. У виданні, крім того, відтворюються основні положення науки кримінального права про поняття, ознаки й види кримінального правопорушення, його склад, стадії вчинення кримінального правопорушення та обставини, що виключають кримінальну відповідальність. Кожна лекція, що входить до даного видання, містить питання для самоконтролю. Видання також включає в себе завдання до практичних занять та самостійної роботи, зокрема, тести, проблемні питання, юридичні задачі (кейси) і перелік актуальних джерел інформації.

ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Тема 1. Адміністративне право як галузь системи права України

1. Поняття, джерела та система адміністративного права.
2. Поняття, ознаки та види адміністративного правопорушення.
3. Склад адміністративного правопорушення.
4. Адміністративна відповідальність.
5. Адміністративні стягнення.

1. Поняття, джерела та система адміністративного права.

Терміни «адміністрація», «адміністративний» походять від латинського слова «administratio» – тобто «управління», «діяльність з керівництва». Тож **адміністративне право** це самостійна галузь права яка регулює однорідні суспільні відносини переважно у сфері публічного (з боку держави та органів місцевого самоврядування) управління. Зазначені відносини складають *предмет* адміністративного права. Однією їх стороною виступає зазвичай орган виконавчої влади, а іншою може бути також орган влади, окремий громадянин, громадське об'єднання, політична партія тощо. Не випадково адміністративне право іноді називають «управлінським правом». Не слід ототожнювати поняття «адміністративне право» та «адміністративне законодавство», бо вони співвідносяться між собою як зміст і форма. *Адміністративне законодавство* – це система нормативно-правових актів, в яких норми адміністративного права знаходять свій зовнішній вираз.

Головним *джерелом адміністративного права* є Конституція України, яка визначає основи суспільного ладу і політики держави, закріплює основні права, свободи і обов'язки громадян, регулює основні принципи організації і діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади держави. Проте Конституція України не завжди може прямо регулювати суспільні відносини.

Тому деякі конституційні норми передбачають прийняття окремих законів, що деталізують положення Основного Закону України.

Окремим видом джерел адміністративного права є міжнародні угоди і договори України, ратифіковані Верховною Радою України, бо вони є частиною вітчизняного законодавства. За юридичною силою ці правові акти посідають друге місце після Конституції України. Наприклад, Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Джерелами адміністративного права є й інші, так звані звичайні закони. Вони встановлюють систему органів виконавчої влади, принципи їх діяльності, визначають коло основних прав і обов'язків громадських організацій та громадян у сфері управління. Приміром, закони «Про громадянство України», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про державну службу», «Про звернення громадян», «Про службу в органах місцевого самоврядування». Серед законів України особливе місце посідають такі акти, які називають кодексами. У кодексах зібрані норми адміністративного права, що регулюють окрему сферу чи галузь управління. Наприклад, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Повітряний кодекс України, Митний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Виборчий кодекс України.

Серед джерел адміністративного права є так звані підзаконні акти, насамперед укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України. Вони містять значну кількість норм адміністративного права і регулюють окремі питання публічного управління в різних сферах і галузях публічного управління. Приміром, Указ Президента України «Про почесні звання України» або Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Українського молодіжного фонду». Джерелами адміністративного права є також нормативні акти міністерств і відомств, тобто центральних органів виконавчої влади. Такими документами є накази, положення, інструкції, статuti та правила, які

містять адміністративно-правові норми, що регулюють суспільні відносини у відповідних сферах і галузях публічного управління. Деякі з цих актів містять норми адміністративного права, які є обов'язковими не лише для підвідомчих органів і посадових осіб, але й для інших органів, відомств, підприємств, установ, організацій і громадян. Наприклад, Інструкція МВС України про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї (...).

Значна кількість норм адміністративного права міститься в нормативних актах, що приймаються місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування України. Йдеться про розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, накази керівників їх структурних підрозділів, рішення місцевих рад. Приміром, рішення Харківської міської ради «Про затвердження Правил з питань додержання тиші у громадських місцях у місті Харкові».

Окрему групу джерел адміністративного права складають накази керівників державних підприємств, установ і організацій. Норми адміністративного права є також у спільних актах управління, виданих державними і недержавними органами, приміром, адміністрацією державного підприємства і професійними спілками або громадськими організаціями. Нормативні акти громадських організацій, якщо вони затверджені(санкціоновані) державними органами і містять правила, які регулюють будь-які сторони державного управління, – теж є джерелами адміністративного права України.

Система адміністративного права – це внутрішня будова цієї галузі, до якої належать такі структурні складові як *підгалузі, інститути та норми права*. Підгалузями адміністративного права є насамперед управління господарською, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами. Прикладами інститутів адміністративного права є, зокрема, інститути державної служби, адміністративної відповідальності, служби в органах місцевого самоврядування, адміністративних послуг. «Першоцеглинкою» галузі права,

про яку йдеться, є норма адміністративного права. Якщо вона є класичною, то складається з трьох елементів – гіпотези, диспозиції та санкції. *Гіпотеза* містить умову, за наявності якої діє певна конкретна норма права. *Диспозиція*, яка є основною частиною правової норми, відбиває *вказівку* з боку держави на доцільну, з її погляду, модель поведінки у певній життєвій ситуації. *Санкція* – це складова норми права, яка віддзеркалює передбачений державою *несприятливий наслідок* за порушення диспозиції. Якщо норма адміністративного права не є класичною, то вона може складатися лише з двох частин – диспозиції та санкції, або взагалі з однієї частини, якою обов’язково виступає диспозиція. Без диспозиції норм права не буває. Уся сукупність норм адміністративного права поділяється на загальну та особливу частини. Норми загальної частини мають універсальний характер і розраховані на застосування в усіх галузях функціонування органів виконавчої влади, інших суб’єктів, уповноважених здійснювати управлінську діяльність. Ці норми закріплюють, зокрема, принципи публічного управління, правове становище суб’єктів адміністративного права, форми й методи управлінської діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, спеціальні адміністративно-правові режими. Особливу частину адміністративного права складають норми, призначені для регулювання відносин, що виникають у окремих галузях управління, приміром, у сфері економіки або культури.

2. Поняття, ознаки та види адміністративного правопорушення.

Законодавець зазначає, що **адміністративне правопорушення (проступок)** – це протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 КУпАП). Тож, як бачимо, законодавець у даному випадку ототожнює поняття «адміністративне правопорушення» та «адміністративний проступок». Адміністративне правопорушення (проступок) характеризується *ознаками*, які виокремлюють його серед інших

правопорушень – кримінальних, цивільно-правових, дисциплінарних тощо. По-перше, у даному випадку йдеться про *діяння*, тобто дію або бездіяльність. Прикладом дії є дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки або шахрайства, а бездіяльність можна проілюструвати невжиттям заходів щодо протидії корупції (ст. 51, 172-9 КУпАП). Зазначимо, що думки та бажання людини не можуть бути підставою для настання адміністративної відповідальності, навіть якщо їхнє здійснення призвело б до адміністративного правопорушення. По-друге, адміністративне правопорушення є *суспільно шкідливим*. Саме цією ознакою адміністративне правопорушення відрізняється від кримінального правопорушення, яке є суспільно небезпечним. По-третє, це *винність*. Йдеться про те, що ставлення порушника норм адміністративного права до свого діяння має форму умислу або необережності. По-четверте, адміністративне правопорушення має таку ознаку як *адміністративна протиправність*, тобто є таким, що заборонене нормами адміністративного права. По-п'яте, ознакою адміністративного правопорушення (проступку) є *адміністративна караність*. Це означає, що за кожне таке діяння передбачається відповідний несприятливий наслідок для порушника (санкція).

За об'єктом, якому заподіюється шкода, адміністративні правопорушення можна класифікувати таким чином:

- в галузі охорони праці і здоров'я населення;
- такі, що посягають на власність;
- у сфері охорони природи та культурної спадщини;
- на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку;
- що посягають на громадський порядок і громадську безпеку;
- що посягають на встановлений порядок управління;
- пов'язані з корупцією;
- в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницької діяльності;
- в галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою;

- що посягають на здійснення народного волевиявлення;
- в галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації;
- у сільському господарстві;
- в промисловості.

Назвемо типові адміністративні правопорушення:

- Порушення правил дорожнього руху водіями самохідних транспортних засобів, велосипедистами та пішоходами (якщо немає ознак кримінального правопорушення) (ст. 127 КУпАП).

- Дрібне хуліганство (не плутати з кримінально караним хуліганством) (ст. 173 КУпАП).

- Дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки або шахрайства (не плутати з кримінально караними крадіжкою і шахрайством) (ст. 51 КУпАП).

- Безквітковий проїзд пасажирів у громадському транспорті, а також провезення без квитка дитини віком від 7 до 16 років (ст. 135 КУпАП).

- Незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 44 КУпАП).

- Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (якщо немає ознак кримінального правопорушення) (ст. 175 КУпАП).

- Куріння тютюнових виробів у заборонених законом місцях (ст. 175-1 КУпАП).

- Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль (ст. 178 КУпАП).

- Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння (якщо немає ознак кримінального правопорушення) (ст. 180 КУпАП).

- Порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами, в тому числі продаж цих товарів неповнолітнім або неповнолітніми (ст. 156 КУпАП).

- Обман покупця чи замовника (за наявності умислу) (ст. 155-2 КУпАП).

- Злісна непокора законній вимозі поліцейського (не плутати з кримінально караним опором поліцейському) (ст. 185 КУпАП).
- Невиконання батьками обов'язків щодо виховання дітей (якщо немає ознак кримінального правопорушення) (ст. 184 КУпАП).
- Булінг (цькування) учасника освітнього процесу (ст. 173-4).
- Мобінг (цькування) працівника (ст. 173-5 КУпАП).
- Заняття проституцією (якщо немає ознак кримінального правопорушення) (ст. 181-1 КУпАП).
- Вчинення домашнього насильства (якщо немає ознак кримінального правопорушення) (ст. 173-2 КУпАП).
- Жорстоке поводження з тваринами (якщо немає ознак кримінального правопорушення) (ст. 89 КУпАП).
- Порушення правил благоустрою територій населених пунктів (ст. 152 КУпАП).

3. Склад адміністративного правопорушення

Однією з підстав адміністративної відповідальності є склад адміністративного правопорушення. **Склад адміністративного правопорушення (проступку)** – це сукупність визначених адміністративним законодавством елементів, за наявності яких певне конкретне діяння кваліфікується (оцінюється) як адміністративний правопорушення. Такими елементами є: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона та суб'єкт адміністративного правопорушення.

Об'єкт адміністративного правопорушення – це суспільні відносини, які регулюються нормами права різних галузей права та охороняються приписами адміністративного законодавства. Наприклад, дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки завдає шкоди відносинам власності, інакше кажучи, праву власності (ст. 51 КУпАП)

Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення – це його зовнішнє вираження. До неї належать такі ознаки: суспільно шкідливе діяння

(дія або бездіяльність); суспільно шкідливий наслідок; причинний зв'язок між діями і наслідком; час, місце, і спосіб вчинення правопорушення. Приміром, згадана вище дрібна крадіжка характеризується: дією у вигляді викрадення чужого майна; наслідком у вигляді зменшення майна потерпілого; причинним зв'язком між діями та наслідком; таємним способом викрадення.

Суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення – це його внутрішній психологічний аспект. Вона включає в себе насамперед таку ознаку як вина у формі умислу або необережності. Адміністративне правопорушення визнається вчиненим *умисно*, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків (ст. 10 КУпАП). Адміністративне правопорушення визнається вчиненим з *необережності*, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити (ст. 11 КУпАП). Вина є обов'язковою і вкрай важливою ознакою суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення. Особа не може бути піддана адміністративному стягненню, доки її вину не буде доведено в законному порядку. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні адміністративного правопорушення (це впливає з так званої презумпції невинуватості, яка застосовується не лише у кримінальному провадженні, а й у справах про адміністративні правопорушення). Також до суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення належать такі ознаки як мотив і мета. Приміром, дрібна крадіжка, про яку йшлося вище, характеризується виною у формі умислу, корисливими мотивом і метою.

Суб'єкт адміністративного правопорушення – це особа, яка його вчинила. Відповідно до чинного законодавства адміністративне правопорушення може скоїти як фізична, так і юридична особа. Фізична особа мусить бути осудною та деліктоздатною. Це означає, що під час вчинення

адміністративного правопорушення вона могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, а також до його скоєння їй виповнилося 16 років. Про особливості адміністративної відповідальності юридичних осіб йтиметься далі.

Значення складу адміністративного правопорушення (проступку) полягає у тому, що він є *підставою адміністративної відповідальності*. Якщо в поведінці особи немає складу адміністративного правопорушення, вона не може понести адміністративну відповідальність.

4. Адміністративна відповідальність.

Чинне законодавство не містить визначення адміністративної відповідальності. Водночас українські науковці пропонують різні, так звані доктринальні, дефініції цього поняття. Якщо узагальнити і дещо спростити підходи та погляди вчених, то можна сказати, що **адміністративна відповідальність** – це застосування уповноваженим суб'єктом передбачених законом адміністративних стягнень до особи, винної у вчиненні адміністративного правопорушення.

Адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності. Тому їй притаманні ознаки, властиві будь-якому виду юридичної відповідальності – конституційно-правовій, кримінальній, цивільно-правовій дисциплінарній, матеріальній. Отже, до так званих *загальних* ознак адміністративної відповідальності належить те, що вона є: видом державного примусу; настає на підставі приписів закону; застосовується за порушення встановлених державою правових норм; конкретизується правозастосовними актами уповноважених державних органів або органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб.

Водночас адміністративна відповідальність характеризується *специфічними* ознаками, які відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності. По-перше, вона регулюється Кодексом України про адміністративні правопорушення (щодо фізичних осіб) та низкою інших законів

(стосовно юридичних осіб). Єдиного законодавчого акту, який би містив перелік і склади всіх адміністративних проступків, сьогодні в Україні немає. Цією особливістю адміністративна відповідальність відрізняється від кримінальної відповідальності, яка настає на підставі тільки Кримінального кодексу України. По-друге, нормативною підставою адміністративної відповідальності є склад адміністративного правопорушення, передбачений Кодексом України про адміністративні правопорушення або іншими законами України. Підставою, скажімо, кримінальної відповідальності є склад кримінального правопорушення. По-третє, адміністративна відповідальність застосовується уповноваженими органами або посадовими особами до винних осіб, які не є підлеглими їм по службі. Це відрізняє адміністративну відповідальність від дисциплінарної або матеріальної відповідальності. Приміром, поліцейський притягає до адміністративної відповідальності водія транспортного засобу, який не підпорядковується цьому поліцейському по службі. По-четверте, суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути як фізичні особи (громадяни, іноземці, особи без громадянства), так і юридичні особи (підприємства, установи, організації). По-п'яте, адміністративну відповідальність застосовує досить широке коло уповноважених суб'єктів – державні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи, суди (ст. 213 КУпАП). Тим адміністративна відповідальність відрізняється від кримінальної відповідальності, яка реалізується виключно через суд. По-шосте, адміністративна відповідальність не тягне такого правового наслідку як судимість, на відміну від кримінальної відповідальності, і за загальним правилом не передбачає звільнення людини з роботи. Тільки таке адміністративне стягнення як позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю є підставою для звільнення. По-сьоме, адміністративна відповідальність характеризується специфічним порядком її застосування, якому властиві оперативність, простота та економічність. Приміром, йдеться про накладення такого стягнення як штраф на місці

вчинення адміністративного проступку. Притягнення винної особи, припустимо, до кримінальної відповідальності передбачає більш складний порядок, ніж притягнення її до адміністративної відповідальності. По-восьме, адміністративна відповідальність є менш суворим наслідком для правопорушника, ніж кримінальна відповідальність. Достатньо порівняти таке стягнення як адміністративний арешт (до 15 діб) з довічним позбавленням волі у Кримінальному кодексі України.

Чинне законодавство передбачає особливості адміністративної відповідальності окремих категорій суб'єктів, приміром, *неповнолітніх*. Їй підлягають особи, які, про це говорилося вище, досягли на момент вчинення адміністративного проступку 16-річного віку (ст. 12 КУпАП). Особливість адміністративної відповідальності осіб від 16-ти до 18-ти років має прояв у тому, що за загальним правилом до них застосовуються заходи *виховного* впливу, передбачені ст. 24-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Йдеться про таке: а) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; б) попередження; в) догана або сувора догана; г) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання. За вчинення адміністративних особливо шкідливих проступків, вичерпно передбачених частиною 2 ст. 13 КУпАП, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних (тобто однакових з повнолітніми правопорушниками) підставах. Йдеться, приміром, про: придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах; дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки та шахрайства. Проте з урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до зазначених осіб можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП. За злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського неповнолітні правопорушники підлягають адміністративній відповідальності *виключно на загальних підставах* (ст. 185 КУпАП). До

неповнолітніх не застосовується адміністративний арешт до 15 діб. У разі відсутності самостійного заробітку в осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративне правопорушення, штраф стягується з батьків або осіб, які їх замінюють. Громадські роботи та суспільно корисні роботи як види адміністративного стягнення виконуються неповнолітніми не більше двох годин на день.

Коротко висвітлюємо питання про адміністративну відповідальність *юридичних осіб*, тобто підприємств, установ та організацій, які, до речі, *не можуть притягатися в Україні до кримінальної відповідальності*. Насамперед зауважимо, що адміністративна відповідальність юридичних осіб на сьогодні не набула систематизованого законодавчого вираження. Якщо норми, які регулюють адміністративну відповідальність фізичних осіб, зосереджені переважно у Кодексі України про адміністративні правопорушення, то аналогічна відповідальність юридичних осіб є «розпорошеною» за різними нормативно-правовими актами. Питання адміністративної відповідальності юридичних осіб визначають: деякі кодекси, (Кодекс України про адміністративні правопорушення, Повітряний кодекс); інші закони України («Про охорону праці», «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності», «Про виключну (морську) економічну зону України», «Про рекламу», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про ветеринарну медицину»); підзаконні нормативно-правові акти на кшталт Порядку накладення стягнень за порушення законодавства про захист прав споживачів. Мають місце й інші прояви специфіки адміністративної відповідальності юридичних осіб. Йдеться, приміром, про те, що на відміну від фізичних осіб неможливо визначати психічне ставлення юридичної особи до вчиненого адміністративного проступку, оскільки некоректно говорити про те, що юридична особа має свідомість. А це є дуже важливим, коли йдеться про встановлення вини як ознаки суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення. Ще одна особливість адміністративної відповідальності юридичних осіб полягає у тому, що вона є *суб'єктом адміністративної*

відповідальності за умови державної реєстрації юридичної особи в установленому законом порядку, лише після чого вона набуває таку якість як деліктоздатність. Нагадаємо, що деліктоздатність фізичної особи в адміністративному праві пов'язується з досягненням нею певного віку, основним з яких є 16 років. Мають місце й особливості несприятливих наслідків, які настають для юридичних осіб за адміністративні правопорушення. Практично жоден із названих нами вище та інших нормативно-правових актів, які передбачають адміністративну відповідальність юридичних осіб, не містять поняття «адміністративні санкції», а передбачає лише одну санкцію – штраф. Водночас до фізичних осіб застосовуються більше десяти різноманітних санкцій, тільки одним із яких є штраф.

Закон передбачає *обставини, які виключають адміністративну відповідальність або можуть її виключати.* Перелік обставин, які виключають адміністративну відповідальність, є вичерпним і визначається статтями 17 – 21 КУпАП. Йдеться про крайню необхідність, необхідну оборону і неосудність. Зміст цих обставин розкривається у Кодексі України про адміністративні правопорушення наступним чином. Не є адміністративним правопорушенням дія, вчинена *в стані крайньої необхідності*, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода. Не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена *в стані необхідної оборони*, тобто при захисті державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установленого порядку управління від протиправного посягання шляхом заподіяння посягаючому шкоди, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Перевищенням меж необхідної оборони визнається явна невідповідність захисту характерові і суспільній шкідливості посягання. Не

підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була *в стані неосудності*, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану. Крім названих вище обставин, які однозначно виключають адміністративну відповідальність, Кодекс України про адміністративну відповідальність передбачає обставину, яка *може* за розсудом посадової особи (органу), уповноваженої вирішувати справу, звільнити правопорушника від адміністративної відповідальності. Стаття 22 КУпАП зазначає, що такою обставиною може бути *малозначність* правопорушення. Закон не пояснює сенсу словосполучення «малозначність правопорушення», а також не містить переліку таких діянь. Вочевидь у даному випадку йдеться про адміністративні проступки, які не характеризуються великою шкідливістю для держави, суспільства, юридичних або фізичних осіб. Законодавець зазначає, що при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, *може* звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням. Прикладом звільнення від адміністративної відповідальності може бути роз'яснення працівником патрульної поліції громадянинуві, який намагається перейти проїжджу частину вулиці поза пішохідним переходом, протиправного характеру його поведінки. Протокол про адміністративне правопорушення у такому випадку не складається і стягнення не накладається. Таке усне зауваження з боку поліцейського не спричиняє юридичних наслідків для правопорушника. Однак він повинен усвідомити неприйнятний характер своєї поведінки. Слід звернути увагу на те, що примітка до статті 22 КУпАП містить вичерпний перелік діянь, які *не вважаються малозначними* в аспекті адміністративної відповідальності. Приміром, йдеться про керування транспортними засобами особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 130 КУпАП).

Обставинами, що *пом'якшують відповідальність* за адміністративне правопорушення, визнаються:

- щире розкаяння винного;
- відвернення винним шкідливих наслідків правопорушення, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди;
- вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання або при збігу тяжких особистих чи сімейних обставин;
- вчинення правопорушення неповнолітнім;
- вчинення правопорушення вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до одного року.

Орган (посадова особа), який вирішує справу про адміністративне правопорушення, може визнати пом'якшуючими і обставини, не зазначені вище (ст. 34 КУпАП).

Обставинами, що *обтяжують відповідальність* за адміністративне правопорушення, визнаються:

- продовження протиправної поведінки, незважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її;
- повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню;
- вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила кримінальне правопорушення;
- втягнення неповнолітнього в правопорушення;
- вчинення правопорушення групою осіб;
- вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин;
- вчинення правопорушення в стані сп'яніння. Орган (посадова особа), який накладає адміністративне стягнення, залежно від характеру адміністративного правопорушення може не визнати дану обставину обтяжуючою (ст. 35 КУпАП).

За загальним правилом виокремлюють чотири стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення:

1) порушення провадження у справі (зокрема, складається протокол про адміністративне правопорушення);

2) розгляд справи про адміністративне правопорушення уповноваженим суб'єктом і винесення ним відповідної постанови (наприклад, про накладення на правопорушника штрафу);

3) оскарження постанови у справі про адміністративний проступок (ця стадія є факультативною, тобто необов'язковою);

4) виконання постанови про накладення адміністративного стягнення (наприклад, правопорушник сплатив штраф у банківській установі).

У деяких справах про адміністративні правопорушення практикується так зване скорочене провадження (наприклад, при безквітковому проїзді у громадському транспорті штраф, як правило, стягується на місці і протокол про адміністративне правопорушення не складається).

5. Адміністративні стягнення.

Як вид юридичної відповідальності, адміністративна відповідальність характеризується наявністю специфічних засобів реагування з боку держави на вчинення адміністративного правопорушення. Ними є так звані адміністративні стягнення, які не слід називати покараннями, бо термін «покарання» застосовується лише у кримінальному праві. Законодавець зазначає, що **адміністративне стягнення** є мірою відповідальності і застосовується з метою *виховання* особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також *запобігання вчиненню нових правопорушень* як самим правопорушником, так і іншими особами (ст. 23 КУпАП).

Відповідно до статті 24 КУпАП за вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватися такі адміністративні стягнення як: - попередження;

- штраф;

- оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;
- позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання);
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- суспільно корисні роботи;
- адміністративний арешт;
- арешт з утриманням на гауптвахті;
- адміністративне видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок.

Зауважимо, що адміністративні стягнення розміщені у ст. 24 КУпАП у певному порядку: від найменш суворих – до більш суворих. Слід мати на увазі, що перелік адміністративних стягнень, передбачених, у ст. 24 КУпАП, не є вичерпним. Закони України можуть передбачати й інші види адміністративних стягнень.

Коротко охарактеризуємо деякі з цих стягнень.

Попередження (ст. 26, 306 КУпАП). Застосовується як стягнення морального характеру, хоча й тягне за собою такі ж правові наслідки, як інші адміністративні стягнення. Воно є найм'яким видом адміністративного стягнення і застосовується у разі вчинення незначних адміністративних проступків щодо осіб, які вперше їх вчинили. За загальним правилом попередження виноситься у письмовій формі.

Штраф (ст. 27, 307 – 309 КУпАП). Застосовується як адміністративне стягнення матеріального (грошового) характеру, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб. Штраф є одним із найпоширеніших стягнень, а його розмір встановлюється виходячи із кратності неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо це стосується фізичних осіб (один такий мінімум складає 17 гривень). За загальним правилом штраф встановлюється з визначенням нижньої та верхньої меж. Зазвичай він сплачується правопорушником не пізніш як через п'ятнадцять днів з дня вручення йому постанови про накладення штрафу, а в разі оскарження ним такої постанови – не пізніш як через п'ятнадцять днів з дня повідомлення йому про залишення скарги без задоволення.

Оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення (статті 28, 311 – 312 КУпАП). Це стягнення має матеріальний характер і полягає у тому, що: у правопорушника примусово вилучається певний предмет (наприклад, мисливська рушниця у бракон'єра); цей предмет підлягає продажу; колишньому власникові передається виручена сума після вирахування витрат, пов'язаних із реалізацією зазначеного предмета. Оскільки порядок виконання цього стягнення є досить складним, воно застосовується на практиці рідко. Оплатне вилучення предмета є більш м'яким стягненням, ніж конфіскація.

Конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення (статті 29, 313 – 316 КУпАП). Відповідно до Конституції України конфіскація може застосовуватися тільки за рішенням суду. Адміністративно-правову конфіскацію слід відрізнити від кримінально-правової: конфіскації підлягає тільки предмет, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; гроші, одержані внаслідок вчинення адміністративного проступку. Натомість кримінально-правова конфіскація застосовується щодо всього майна злочинця, окрім предметів, які підлягають виключенню з

переліку. Під час конфіскації предмет переходить із приватної власності у власність держави. Отже, конфіскація може застосовуватися тільки щодо власника указанного предмета, На відміну від оплатного вилучення, конфіскація є примусовим *безоплатним* вилученням предмета у власника.

Позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинуві (статті 30, 317 – 321 КУпАП). Слід зазначити, що йдеться не про основні права людини, закріплені у Конституції України, а тільки про спеціальні права, які надаються конкретному громадянинуві уповноваженими органами влади, і яких його може бути позбавлено у разі порушення встановлених державою правил. Йдеться про тимчасове позбавлення права керування транспортними засобами та права полювання. Позбавлення права керування транспортними засобами застосовується на строк до 3 років, а у деяких випадках – до 10 років. Позбавлення наданого даному громадянинуві права полювання застосовується на строк до 3 років.

Обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 30 КУпАП). Це стягнення призначається на строк від 6 місяців до одного року. За загальним правилом воно застосовується за правопорушення, пов'язані з корупцією.

Громадські роботи (статті 30-1, 321-1 – 321-4 КУпАП). Громадські роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Застосовуються на строк від 20 до 60 годин і тривають не більше як 4 години на день.

Виправні роботи (статті 31, 322 – 325 КУпАП). Є матеріальним стягненням. Застосовуються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, із відрахуванням до 20 відсотків її заробітку в доход держави.

Суспільно корисні роботи (статті 31-1, 325-1 – 325-4 КУпАП). Полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення,

оплачуваних робіт, вид яких та перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування. Це стягнення призначається виключно за несплату аліментів на дитину на строк від 120 до 360 годин і виконуються не більше восьми годин на день.

Адміністративний арешт (статті 32, 326, 327, 328 КУпАП). Це адміністративне стягнення вважається найсуворішим і застосовується до цивільних осіб у виключних випадках. Адміністративний арешт передбачається низкою статей КУпАП поряд з іншими адміністративними стягненнями, що дає можливість призначати його тоді, коли застосування менш суворого стягнення буде визнано недостатнім. Це матеріальне і водночас моральне стягнення. Адміністративний арешт – це позбавлення волі людини строком до 15-и діб, яке призначається виключно судом. Застосування такого арешту не є підставою для звільнення з роботи і не перериває трудового стажу, але заробітна плата за період утримання під арештом не виплачується. Адміністративний арешт передбачено за серйозні адміністративні проступки, які є близькими до кримінальних правопорушень, зокрема, за дрібне хуліганство, злісну непокору законному розпорядженню поліцейського (ст. 173, 185 КУпАП). Особи, піддані адміністративному арешту, використовуються на фізичних роботах.

Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок. Кодекс України про адміністративні правопорушення цього стягнення не передбачає. Про нього йдеться в Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Видворення здійснюється уповноваженими суб'єктами на підставі постанови адміністративного суду. Конституція України зазначає, що громадянин України не може бути вигнаний за межі України (ст. 25), тобто адміністративне стягнення, про яке йдеться, до нього не може бути застосовано.

Адміністративне стягнення може бути накладено за загальним правилом не пізніш як через два місяці з дня вчинення правопорушення. Адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, може бути накладено протягом шести місяців з дня його виявлення, але не пізніше двох

років з дня його вчинення. У разі закриття кримінального провадження, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення, адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через три місяці з дня прийняття рішення про закриття кримінального провадження (ст. 38 КУпАП).

Питання для самоконтролю:

1. Що таке адміністративне право?
2. Хто є сторонами адміністративних правовідносин?
3. Які джерела адміністративного права Вам відомі? Яке джерело є основним і чому?
4. Які складові утворюють систему адміністративного права?
5. Як вітчизняний законодавець визначає поняття «адміністративне правопорушення (проступок)»?
6. Якими ознаками характеризується адміністративний проступок?
7. Які елементи та ознаки утворюють поняття «склад адміністративного правопорушення (проступку)»?
8. Підставою чого є склад адміністративного правопорушення (проступку)?
9. Що таке адміністративна відповідальність?
10. Які загальні та специфічні ознаки адміністративної відповідальності Вам відомі?
11. У чому полягають особливості адміністративної відповідальності юридичних осіб?
12. У чому полягають особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх?
13. Які обставини виключають адміністративну відповідальність?
14. Які обставини пом'якшують та обтяжують адміністративну відповідальність?
15. З яких стадій за загальним правилом складається провадження у справах про адміністративне правопорушення (проступок)?

16. Що таке адміністративне стягнення?

17. Які види адміністративного стягнення Вам відомі?

Тема 2. Кримінальне право як галузь системи права України

1. Поняття кримінального права.

2. Джерела кримінального права.

3. Система кримінального права.

4. Кримінальне правопорушення та його ознаки та види.

5. Склад кримінального правопорушення.

6. Кримінальна відповідальність.

1. Поняття кримінального права.

Категорія «кримінальне право» використовується у трьох значеннях: як самостійна галузь права, тобто відокремлена система правових норм, що має власний предмет і метод регулювання; як наука, тобто теорія кримінального права; як навчальна дисципліна, тобто предмет, який викладається в юридичних закладах вищої освіти. Надалі ми будемо мати на увазі перше із згаданих значень кримінального права. Отже, *кримінальне право як галузь права – це система правових норм, закріплених у прийнятих Верховною Радою України законах, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями і які покарання або інші заходи кримінально-правового впливу підлягають застосуванню до осіб, які їх вчинили. У цьому визначенні зазначені основні інститути, тобто структурні компоненти системи кримінального права, що відрізняють його від інших галузей системи права України, – кримінальне правопорушення і покарання.*

2. Джерела кримінального права.

Норми кримінального права знаходять своє формальне закріплення у нормативно-правових актах, які є його джерелами. Як відомо, основоположним

джерелом норм для кожної галузі права є Конституція України. Її приписи містять базові для кожної галузі права, у тому числі для кримінального права, положення, на яких ґрунтуються її норми. Основним джерелом норм кримінального права є Кримінальний кодекс України (далі – КК), який набрав чинності 1 вересня 2001 р. Він становить законодавство України про кримінальну відповідальність і ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Певне значення як джерела кримінального права мають ратифіковані парламентом міжнародні договори України, рішення Конституційного Суду України та судова практика, яка представлена насамперед в постановах і висновках Верховного Суду. Не будучи джерелами права у формальному значенні, тобто не виступаючи формами закріплення норм кримінального права, зазначені вище документи виступають джерелами формування норм кримінального права.

3. Система кримінального права.

Кримінальне право України як система правових норм поділяється на дві частини – Загальну та Особливу, тобто підсистеми кримінального права. До *Загальної частини* (статті 1 – 108 КК) частини відносяться норми, що визначають завдання, принципи та основні інститути кримінального права. Вони, зокрема, закріплюють підставу кримінальної відповідальності, регулюють чинність кримінального закону в часі та просторі, визначають поняття кримінального правопорушення та його види, порядок призначення окремих видів покарання, регулюють інститути, пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності та покарання, погашенням і зняттям судимості, встановлюють особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. *Особлива частина* кримінального права (статті 109 – 447 КК) містить норми, які описують конкретні види кримінальних правопорушень та конкретні види і межі покарань, які можуть бути призначені за їх вчинення. Норми Загальної та Особливої частин кримінального права як певні підсистеми законодавства перебувають у тісному, нерозривному зв'язку та взаємодії. Слід

мати на увазі, що норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини. Тому розуміння змісту норм Особливої частини неможливе без звернення до Загальної частини. Водночас положення загальної частини мають у своїй основі узагальнення тих ознак, які властиві всім кримінальним правопорушенням, передбаченим в Особливій частині. Немоżliве, приміром, застосування окремих видів покарання за кримінальні правопорушення, зазначені в Особливій частині, без урахування положень, закріплених у Загальній частині стосовно мети, підстав, меж і порядку призначення всіх покарань. Нерозривний зв'язок норм Загальної та Особливої частин кримінального права виявляється й у тому, що при кваліфікації (юридичній оцінці) діянь, вирішенні питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання, одночасно застосовуються норми обох частин КК. Наприклад, при кваліфікації замаху на кримінальне правопорушення підлягають застосуванню норма Загальної частини, що передбачає відповідальність за замах (ст. 15 КК), і норма Особливої частини, в якій йдеться про конкретне кримінальне правопорушення, на вчинення якого був спрямований замах.

Загальна та Особлива частини як підсистеми кримінального права включають у себе такі структурні елементи як інститути кримінального права. Як вже зазначалося вище, провідними інститутами цієї галузі права є інститут кримінального правопорушення та інститут покарання. Також можна виокремити такі інститути як інститут осудності, інститут вини, інститут кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, інститут кримінальних правопорушень проти власності, інститут кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи тощо. Інститути кримінального права складаються з окремих конкретних норм кримінального права. У свою чергу, норми кримінального права теж мають свою структуру. Та частина норми Особливої частини КК, яка визначає кримінально каране діяння, називається *диспозицією*. Та ж частина кримінально-правової норми, яка

визначає вид і розмір покарання за вчинення зазначеного в диспозиції кримінального правопорушення, називається *санкцією*.

4. Кримінальне правопорушення, його ознаки та види.

Законодавець зазначає, що кримінальним правопорушенням є передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК). Аналіз наведеного положення показує, що в ньому закріплені три істотні ознаки кримінального правопорушення: суспільна небезпечність, винність і передбаченість діяння в законі про кримінальну відповідальність. Перші дві ознаки, тобто суспільна небезпечність і винність, розкривають як зовнішню (об'єктивну), так і внутрішню (психологічну) природу кримінального правопорушення. Третя ознака – передбаченість діяння в КК – відбиває юридичну (нормативну) природу кримінального правопорушення, а саме протиправність діяння. Разом з тим з аналізу завдань Кримінального кодексу України випливає, що передбаченість в ньому певного суспільно небезпечного діяння означає і його караність (ч. 2 ст. 1 КК). Саме тому в науці кримінального права поширена думка про наявність чотирьох ознак кримінального правопорушення: *суспільної небезпечності, винності, кримінальної протиправності і кримінальної караності*. З урахуванням цих ознак можна дати наукове визначення кримінального правопорушення: суспільно небезпечне винне кримінально-протиправне і кримінально каране діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Кожна з цих ознак відбиває різні суттєві властивості кримінального правопорушення та має свій зміст.

Першою і найголовнішою ознакою кримінального правопорушення є суспільна небезпечність діяння. Законодавець конкретизує цю ознаку, характеризуючи так зване малозначне діяння. Він зазначає, що не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність

не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК). Значення суспільної небезпечності як ознаки кримінального правопорушення полягає в тому, що вона: є основним критерієм визнання певного діяння кримінальним правопорушенням, тобто його криміналізації; дозволяє класифікувати кримінальні правопорушення за ступенем тяжкості; визначає межу між кримінальними та іншими, зокрема, адміністративними правопорушеннями; є однією із засад індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання. Другою ознакою кримінального правопорушення є винність. У цій ознаці відбивається найважливіший принцип кримінального права – відповідальності лише за наявності вини (ч. 2 ст. 2 КК). Психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражається у формі умислу або необережності. Тож якщо суспільна небезпечність є об'єктивною властивістю кримінального правопорушення і пов'язана з порушенням відносин, які склалися в суспільстві, то винність виражає його внутрішній психологічний зміст. Третьою ознакою кримінального правопорушення є протиправність діяння, яка означає його передбаченість в законі про кримінальну відповідальність. Кримінальний кодекс України дає вичерпний перелік кримінальних правопорушень. Тому якщо діяння становить небезпеку для суспільства, але не передбачене кримінальним законом, воно не може розглядатися як кримінальне правопорушення. Звідси випливає важливе положення про неможливість застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією, тобто до діяння, яке прямо не передбачене в КК (ч. 4 ст. 3 КК). Четвертою ознакою кримінального правопорушення є караність діяння, яка означає загрозу застосування покарання за його вчинення, що міститься у санкціях статей Особливої частини КК. Тож можна зробити висновок, що тільки наявність сукупності зазначених чотирьох ознак – суспільної небезпечності, винності, кримінальної протиправності і кримінальної караності – характеризує вчинене суб'єктом кримінального правопорушення діяння як кримінальне

правопорушення.

У науці та на практиці застосовуються кілька класифікацій поняття «кримінальне правопорушення», які мають важливе теоретичне і правозастосовне значення. За критерієм «ступінь суспільної небезпечності та тяжкості діяння» виокремлюють такі види кримінального правопорушення як кримінальний проступок і злочин (ч. 1 ст. 12 КК). *Кримінальний проступок* - це передбачене КК суспільно небезпечне винне протиправне і каране діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення, за яке в санкції статті Особливої частини КК встановлено основний вид покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ч. 1 ст. 11, ч. 2 ст. 12 КК). За кримінальні проступки можуть бути передбачені, крім штрафу, такі види основних покарань: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі тощо. Ці покарання відбивають менш високий ступінь суспільної небезпечності і тяжкості кримінального проступку у порівнянні зі злочином. Кримінальних правопорушень, які є кримінальними проступками, в чинному КК значно менше, ніж злочинів. Кримінальні проступки складають близько однієї третини загальної кількості кримінальних правопорушень. Вчинення кримінальних проступків породжує для винних несприятливі кримінально-правові наслідки, проте у порівнянні зі злочинами такі наслідки є менш небезпечними. При цьому слід взяти до уваги те, що кримінальному проступку і злочину притаманні всі істотні ознаки кримінального правопорушення, про які говорилося вище.

Злочин – це передбачене КК суспільно небезпечне винне протиправне і каране діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення, за яке в санкції статті Особливої частини КК встановлено основний вид покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на певний строк чи довічного позбавлення волі (ч. 2 ст. 12, ст. 61, 64 КК). Злочин є

діянням, пов'язаним із заподіянням значної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, і відрізняється підвищеним ступенем суспільної небезпечності. Законодавець поділяє злочини на три види: нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. *Нетяжкий злочин* – це передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого закон передбачає основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 10 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше 5 років (ч. 4 ст.12 КК). *Тяжким злочином* є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 25 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше 10 років (ч. 5 ст. 12 КК). *Особливо тяжкий злочин* – це передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого закон передбачає основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 25 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад 10 років або довічного позбавлення волі (ч. 6 ст. 12 КК).

За критерієм «форма вини» виокремлюють умисні та необережні кримінальні правопорушення (ст. 23 КК). Залежно від ступеня завершеності діяння кримінальні правопорушення поділяються на закінчені та незакінчені (ст. 13 КК). Виходячи з характеру суспільних відносин, яким заподіюється шкода, кримінальні правопорушення згруповані в Особливій частині КК таким чином: проти життя та здоров'я особи, проти власності, проти волі, честі та гідності особи, проти довкілля, проти громадської безпеки, проти правосуддя тощо.

5. Склад кримінального правопорушення.

Склад кримінального правопорушення – це сукупність встановлених у законі об'єктивних і суб'єктивних юридичних ознак, що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як кримінально протиправне. З цього визначення випливає, що визнання того чи іншого суспільно небезпечного діяння кримінальним правопорушенням є виключним правом законодавця, тобто

Верховної Ради України. Склад кримінального правопорушення, який є *єдиною підставою кримінальної відповідальності*, слід відрізнити від самого кримінального правопорушення. Приміром, крадіжки, вчинені різними особами за неоднакових обставин, завжди відрізняються одна від одної своїми особливостями, але склади цих кримінальних правопорушень можуть бути тотожними. Склад кримінального правопорушення являє собою юридичне поняття про кримінальні правопорушення певного виду, в якому об'єднані найістотніші, найтиповіші й універсальні їхні ознаки.

У кожному складі кримінального правопорушення правники виокремлюють його елементи. Ними є: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона кримінального правопорушення. Деякі кримінальні правопорушення характеризуються такою додатковою ознакою як предмет кримінального правопорушення. Кожен з цих елементів складу кримінального правопорушення включає в себе певну сукупність ознак. Охарактеризуємо ці елементи та ознаки. Почнімо з об'єкту кримінального правопорушення.

Об'єкт кримінального правопорушення – це суспільні відносини, що охороняються КК, на які посягає таке правопорушення, завдаючи їм шкоди або створюючи загрозу її спричинення. Значення об'єкта кримінального правопорушення полягає насамперед у тому, що він сприяє правильній кваліфікації (кримінально-правовій оцінці) вчиненого суспільно небезпечного діяння і відмежуванню його від схожих кримінально-протиправних посягань. Виходячи з обсягу суспільних відносин, що охороняються КК, виокремлюють три види об'єкта кримінального правопорушення: загальний, родовий і безпосередній. *Загальний об'єкт* кримінального правопорушення – це вся сукупність різноманітних суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом. Коло цих відносин окреслено законодавцем в частині 1 статті 1 КК. *Родовий об'єкт* кримінального правопорушення – це сукупність тотожних чи однорідних суспільних відносин, що охороняються певною групою статей КК. Зауважимо, що в Особливій частині КК законодавець класифікував кримінальні правопорушення саме за родовим об'єктом. Йдеться про злочини проти основ

національної безпеки, а також про кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, власності, правосуддя, громадського порядку та моральності, довкілля тощо. *Безпосередній об'єкт* кримінального правопорушення – це суспільні відносини, що охороняються однією статтею Особливої частини КК. Наприклад, безпосереднім об'єктом такого кримінального правопорушення як крадіжка є право власності. Зауважимо, що в деяких випадках безпосередній об'єкт кримінального правопорушення збігається з родовим. Приміром, суспільні відносини власності є родовим об'єктом усіх кримінальних правопорушень проти власності. Ці ж відносини водночас є безпосереднім об'єктом, як вже зазначалося, крадіжки, а також грабежу, розбою, вимагання, шахрайства та інших кримінальних правопорушень цієї групи.

У теорії та на практиці також широко застосовується класифікація безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення «за горизонталлю». Відповідно до неї виокремлюють основний і додатковий безпосередні об'єкти. Необхідність у такому поділі пов'язана з тим, що чимало кримінальних правопорушень можуть одночасно завдавати шкоди кільком суспільним відносинам. Такі кримінальні правопорушення називають багатооб'єктними. Основний безпосередній об'єкт – це той об'єкт, який насамперед визначає специфіку конкретного кримінального правопорушення. Додатковим безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, яким поряд з основним об'єктом завдається шкода. Наприклад, при вчиненні розбою основним безпосереднім об'єктом є відносини власності, а додатковим – життя чи здоров'я потерпілого (ст. 187 КК). Зауважимо, що чимало кримінальних правопорушень мають лише один безпосередній об'єкт. Приміром, до таких правопорушень відносять крадіжку і шахрайство, які спричиняють шкоду лише відносинам власності (ст. 185, 190 КК). Додатковий безпосередній об'єкт буває двох видів: обов'язковий і факультативний. Додатковий обов'язковий об'єкт – це відносини, яким кримінальне правопорушення заподіює шкоду завжди. Такий об'єкт притаманний, зокрема, розбою. Під час його вчинення життя і здоров'я потерпілого у всіх випадках знаходяться у небезпеці. Додатковий

факультативний об'єкт – це суспільні відносини, яким у процесі скоєння кримінального правопорушення не завжди спричиняється шкода. Наявність у поведінці особи такого об'єкта є свідченням більшої суспільної небезпеки кримінально-протиправного посягання. Зазначений об'єкт є типовим, приміром, для хуліганства (ст. 296 КК). При скоєнні цього кримінального правопорушення разом з основним безпосереднім об'єктом – громадським порядком – можуть також постраждати відносини власності, здоров'я, довкілля тощо. Не знаючи того, що хуліганство має додатковий факультативний об'єкт, студенти часто припускаються помилок у процесі розв'язання юридичних задач і правової оцінки реальних життєвих ситуацій. Слід мати на увазі, що коли хуліган грубо порушує громадський порядок і при цьому заподіює потерпілому легке тілесне ушкодження, то це одне кримінальне правопорушення – хуліганство (ст. 296 КК). Про сукупність кримінальних правопорушень і необхідність додаткової кваліфікації за іншою статтею КК може йтися за умови, що хуліган вчинить діяння, яке за ступенем тяжкості суттєво перевищує таке кримінальне правопорушення як хуліганство. Уявимо, що під час вчинення хуліганських дій винна особа заподіяла потерпілому середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження. У цьому випадку скоєно вже два кримінальних правопорушення, передбачених ст. 296 і відповідно ст. 122 або 121 КК.

Від об'єкта кримінального правопорушення слід відрізнити *предмет* кримінального правопорушення, який є самостійною ознакою складу кримінального правопорушення. Предмет кримінального правопорушення – це речі матеріального світу, з певними властивостями яких КК пов'язує наявність у поведінці особи ознак складу конкретного кримінального правопорушення. Предмет кримінального правопорушення є факультативною ознакою його складу. Інакше кажучи, ця ознака не є обов'язковою для усіх випадків кримінально-протиправних посягань. Наприклад, у вбивства, заподіяння тілесного ушкодження, інших кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи предмет відсутній. Разом з тим усі кримінальні правопорушення

проти власності предмет мають. Предметом таких кримінальних правопорушень як крадіжка, грабіж і розбій є чуже майно. Предметом шахрайства вважаються чуже майно і право на майно. Вимагання має такий предмет як чуже майно, право на майно, а також дії майнового характеру. Прикладом чужого майна є гроші, одяг, ювелірні прикраси. Під правом на майно розуміють документ, що дозволяє особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, привласнити чужі речі. Приміром, погрожуючи насильством, вона вимагає від потерпілого укласти на її користь договір дарування автомобіля. Дії майнового характеру це, зокрема, незаконна вимога підвищити винну особу в посаді або здійснити для неї ремонт за рахунок потерпілого.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це його зовнішнє вираження, що характеризується такими ознаками: суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення кримінального правопорушення. Діяння є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, а решта ознак мають факультативний характер. Без діяння не може бути вчинено жодне кримінальне правопорушення. Не є караними думки людини, навіть якщо вони мають кримінально-протиправний характер. Також не є кримінальним правопорушенням так зване виявлення умислу. Приміром, С. у розмові з К. повідомляє, що збирається обікрасти квартиру, не маючи на меті умовити останнього взяти участь у крадіжці. Тож думки і виявлення умислу не утворюють караного діяння. Законодавець зазначає, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 2 КК). Звідси випливає, що встановлення такого діяння є обов'язковим у кожному кримінальному провадженні. Вивчаючи КК, слід мати на увазі, що діяння зазначається в диспозиціях норм його Особливої частини або однозначно випливає з їхнього змісту. Згадані вище факультативні ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення не є обов'язковими для усіх таких правопорушень. Однак якщо та чи інша з цих ознак зазначається в диспозиції

кримінально-правової норми, то вона стає обов'язковою. Відсутність такої ознаки в поведінці особи виключає кримінальну відповідальність, бо тоді не можна констатувати наявності об'єктивної сторони конкретного кримінального правопорушення та його складу. Наприклад, крадіжка відрізняється від грабежу таємним способом викрадення чужого майна (ст. 185, 186 КК). Значення об'єктивної сторони кримінального правопорушення є дуже великим. По-перше, будучи елементом складу кримінального правопорушення, вона входить до підстави кримінальної відповідальності. По-друге, ознаки об'єктивної сторони багато в чому визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення. По-третє, її аналіз сприяє правильній кваліфікації суспільно небезпечного діяння. По-четверте, об'єктивна сторона важлива для розмежування кримінальних правопорушень та їх відмежування від діянь, що не мають кримінально-протиправного характеру. По-п'яте, врахування її ознак дозволяє суду визначити ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і призначити справедливе покарання.

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК). Звідси випливає, що суб'єкт кримінального правопорушення має три ознаки: особа фізична, осудна та деліктоздатна. Відсутність хоча б однієї з цих ознак виключає наявність суб'єкта кримінального правопорушення, склад кримінального правопорушення і відповідно кримінальну відповідальність. Коротко прокоментуємо згадані ознаки. Перше. Не може бути суб'єктом кримінального правопорушення юридична особа. Якщо, приміром, внаслідок порушення правил організації виробництва загинув робітник, то кримінальній відповідальності підлягає не підприємство, а винна в цьому службова особа. Друге. Кримінальне правопорушення є актом свідомої поведінки людини. У ч. 1 ст. 19 КК зазначається, що осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Третє. У ч. 1 ст. 22 КК говориться, що кримінальній

відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років. У частині 2 цієї ж статті встановлюється знижений вік відповідальності за окремі кримінальні правопорушення – 14 років. У деяких випадках кримінальна відповідальність можлива лише за умови, що кримінальне правопорушення вчинене повнолітньою особою (ст. 304, 335 КК та ін.).

Виокремлюють два види суб'єкта кримінального правопорушення: загальний та спеціальний. Згадані вище ознаки – фізична, осудна та деліктоздатна особа – характеризують загального суб'єкта кримінального правопорушення. Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа (ч. 2 ст. 18 КК). Тож спеціальний суб'єкт – це особа, яка, крім ознак загального суб'єкта, має додаткову ознаку, передбачену у відповідній статті Особливої частини КК для суб'єкта того чи іншого кримінального правопорушення. Ця додаткова ознака може бути пов'язана, зокрема, із службовим становищем і професією особи, певною її діяльністю, родинними відносинами. Наприклад, за ненадання без поважних причин допомоги хворому, що спричинило тяжкі наслідки, відповідає виключно медичний працівник (ст. 139 КК). Суб'єктом такого злочину як шпигунство може бути лише іноземець або особа без громадянства (ст. 114 КК).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це його внутрішня сторона, тобто психічна діяльність особи, що відбиває ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечного діяння, яке вона вчиняє, та його наслідків. Суб'єктивній стороні притаманні такі ознаки: вина, мотив і мета кримінального правопорушення. Вина – основна та обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону, склад кримінального правопорушення і відповідно кримінальну відповідальність. Вина має дві форми: умисел та необережність. У свою чергу, умисел поділяється на прямий та непрямий.

Необережність же має такі різновиди як кримінальна протиправна самовпевненість та кримінальна протиправна недбалість (ст. 24, 25 КК). Решта ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є факультативними, тобто вони не мають необхідного характеру для всіх кримінальних правопорушень. Обов'язковими ці ознаки стають лише тоді, коли законодавець передбачає їх у диспозиціях норм Особливої частини КК. *Мотив* кримінального правопорушення – це внутрішнє спонукання особи до його вчинення. Він дає можливість з'ясувати, чому особа скоює конкретне кримінально каране діяння. Мотиви кримінального правопорушення поділяються на низькі та такі, що не мають зазначеного характеру. До першої групи мотивів відносять, зокрема, помсту, хуліганські спонукання, користь. Другий вид мотивів – це, приміром, жалість, співчуття, прагнення шляхом вчинення кримінального правопорушення комусь допомогти. *Мета* кримінального правопорушення – це уявлення особи про бажаний для неї результат її кримінально-протиправного діяння. Наприклад, в одному випадку вона намагається заволодіти чужим майном, у другому – приховати інше кримінальне правопорушення, у третьому – збути наркотичні засоби, у четвертому – повалити конституційний лад. Про мотиви і мету можна говорити лише у разі вчинення *умисних* кримінальних правопорушень. При цьому мета може мати місце тільки у кримінальних правопорушеннях, скоєних з прямим умислом. Мотив і мета є самостійними ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Водночас вони взаємопов'язані і лише разом можуть дати повне уявлення про спрямованість кримінально-протиправної поведінки особи. Наприклад, таким кримінальним правопорушенням як крадіжка, грабїж, розбій, вимагання, шахрайство властиві корисливі мотив і мета.

Слід звернути особливу увагу на три моменти. Перше. Якщо законодавець визначає певні мотив або мету як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення, то їх відсутність в діянні особи виключає це кримінальне правопорушення. Так, якщо при грубому порушенні громадського

порядку відсутній мотив явної неповаги до суспільства, то немає і складу хуліганства (ст. 296 КК). Інший приклад. Не можна кваліфікувати як розбій дії зловмисників, що вчинили напад на потерпілого, якщо вони не мали на меті заволодіння чужим майном (ст. 187 КК). Друге. В певних випадках зазначені в за-коні мотив і мета можуть бути кваліфікуючими ознаками, тобто здатні впливати на ступінь тяжкості кримінального правопорушення та обвинувачення. Приміром, більш суспільно небезпечним (кваліфікованим) є вбивство, скоєне з хуліганських мотивів або з метою приховати інше кримінальне правопорушення (ч. 2 ст. 115 КК). Водночас менш тяжким (так званим привілейованим) вважається вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, бо його мотивом є захист від суспільно небезпечного посягання (ст. 118 КК). Третє. Якщо у статтях Особливої частини КК певні мотив і мета не зазначені у виді кваліфікуючих або привілеюючих ознак, то вони на кваліфікацію не впливають. У таких випадках суд може врахувати їх відповідно як обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання. Зокрема, вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі обтяжує покарання (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК). Водночас мотиви, що не мають низького характеру, можуть враховуватися судом як такі, що пом'якшують покарання (ч. 2 ст. 66 КК). Особливості деяких складів кримінальних правопорушень вимагають обов'язкового з'ясування емоційного стану особи під час вчинення кримінального правопорушення. Так, сильне душевне хвилювання вбивці, що раптово виникло внаслідок тяжкої образи з боку потерпілого, зменшує суспільну небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 116 КК.

Встановлення всіх ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення має дуже важливе значення. По-перше, суб'єктивна сторона виступає обов'язковим елементом будь-якого складу кримінального правопорушення. Її наявність чи відсутність дає можливість відмежувати кримінально-протиправне діяння від такого, яке не має зазначеного характеру. Наприклад, відсутній склад кримінального правопорушення, передбачений ст.

286 КК, при невинному заподіянні водієм автомобіля тяжких наслідків під час дорожньо-транспортної пригоди. По-друге, суб'єктивна сторона дозволяє розрізняти тотожні за об'єктивними ознаками кримінальні правопорушення. Аналізуючи суб'єктивну сторону, можна, зокрема, розмежувати умисне вбивство і вбивство через необережність (ст. 115, 119 КК). По-третє, від змісту суб'єктивної сторони істотно залежать визначення ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, небезпечності винного, виду і розміру покарання. Наприклад, вчинення кримінального правопорушення через матеріальну або службову залежність виконавця від підбурювача є пом'якшуючою обставиною. На останнє законодавець вказує в п. 6 ч. 1 ст. 66 КК.

6. Кримінальна відповідальність.

У Кримінальному кодексі України нерідко говориться про кримінальну відповідальність. Приміром, стаття 2 називається «Підстава кримінальної відповідальності». При цьому законодавець не ніде не розкриває поняття «кримінальна відповідальність», хоча й відрізняє її від покарання. Наприклад, розділ XV Загальної частини КК називається «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». У науці кримінального права також немає єдиного розуміння кримінальної відповідальності. У цьому посібнику ми виходитимемо з того, що *кримінальна відповідальність* – вид юридичної відповідальності, єдиною підставою якої є склад кримінального правопорушення; вимушене зазнавання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного осуду, а також передбачених КК обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави. КК не визначає момент виникнення та закінчення кримінальної відповідальності. У науці кримінального права це питання є дискусійним. У цьому посібнику ми виходитимемо з того, що кримінальна відповідальність *виникає* з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду законної сили і

закінчується, за загальним правилом, моментом припинення відбування покарання.

Кримінальна відповідальність може бути реалізована в трьох формах. *Першою формою* є засудження винного, виражене в обвинувальному вирокі суду, не пов'язане з призначенням йому кримінального покарання. *Другою формою* реалізації кримінальної відповідальності є засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого вона звільняється. *Третьою, найтиповішою формою* реалізації кримінальної відповідальності є відбування призначеного винному судом покарання. Останні дві форми реалізації кримінальної відповідальності створюють у особи судимість як правовий наслідок засудження її до певної міри покарання. Судимість є негативним правовим статусом особи і породжує для неї певні загальногромадянські та кримінально-правові наслідки. Приміром, особа, яка має судимість, не може до моменту її погашення або дострокового зняття судом посідати певні посади.

Питання для самоконтролю:

1. У яких значеннях використовується поняття «кримінальне право»?
2. Що таке кримінальне право як галузь права?
3. Які Вам відомі джерела кримінального права? Яке джерело є основним?
4. На які частини поділяється кримінальне право України як система правових норм? Чим вони відрізняються? Який зв'язок існує між ними? На які структурні елементи поділяються згадані Вами частини кримінального права?
5. Як законодавець визначає поняття «кримінальне правопорушення»?
6. Якими істотними ознаками характеризується кримінальне правопорушення?
7. Як законодавець класифікує поняття «кримінальне правопорушення»?
8. Чим відрізняються один від одного види кримінального правопорушення?
9. Що таке склад кримінального правопорушення? Чи є тотожними склад кримінального правопорушення та реальне конкретне кримінальне правопорушення?

10. Які елементи та ознаки утворюють склад кримінального правопорушення?
11. Яке значення має склад кримінального правопорушення у судовій практиці?
12. Що таке кримінальна відповідальність?
13. У який момент вона виникає та коли закінчується кримінальна відповідальність?
14. У яких формах реалізується кримінальна відповідальність?
15. Що таке судимість як поняття кримінального права?

Тема 3. Спеціальні питання вчення про кримінальне правопорушення

1. Стадії вчинення кримінального правопорушення.
2. Співучасть у кримінальному правопорушенні.
3. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.

1. Стадії вчинення кримінального правопорушення.

Винній особі не завжди вдається закінчити кримінальне правопорушення. Часто це породжується причинами, що не залежать від її волі. Приміром, зловмисник придбав зброю для вчинення вбивства, проте був затриманий поліцією. У наведеному та подібних випадках постає питання про кримінальну відповідальність особи на певних стадіях кримінального правопорушення. *Стадією кримінального правопорушення* називають певний етап його вчинення, який відрізняється від інших таких етапів ступенем суспільної небезпечності діяння та реалізації умислу. Приміром, небезпечність поведінки вбивці, який навів пістолет на потерпілого, істотно більша, ніж коли він лише придбав зброю. Стадії властиві тільки тим кримінальним правопорушенням, які вчиняються з прямим умислом. Виокремлюють *три стадії* кримінального правопорушення: готування до кримінального правопорушення, замах на кримінальне правопорушення і закінчене кримінальне правопорушення. Перші дві стадії разом називаються *незакінченим кримінальним правопорушенням* (ст. 13 КК). Якщо кримінальне правопорушення є закінченим, то воно поглинає

попередні стадії й вони не мають самостійного значення, не впливають на кримінально-правову оцінку вчиненого діяння. Приміром, якщо винний таємно викрав чуже майно, то його дії кваліфікуватимуться як закінчене кримінальне правопорушення, тобто крадіжка. При цьому винного не будуть звинувачувати, приміром, у готуванні до згаданого кримінального правопорушення. При незакінченому ж кримінальному правопорушенні умисел винного ще не є повністю реалізованим, об'єктивна сторона кримінального правопорушення не має усіх передбачених законом ознак, об'єкту посягання ще не завдана шкода.

Законодавець зазначає, що *готуванням до кримінального правопорушення* є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 14 КК). На першій стадії кримінального правопорушення дії винної особи ще не спрямовані безпосередньо на його об'єкт. Винний ще не здійснює того діяння, яке є ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Отже, першим видом готування до кримінального правопорушення є *підшукування засобів чи знарядь для його вчинення*. Йдеться про будь-які дії з придбання, отримання, пошуку засобів чи знарядь. Спосіб такого підшукування може бути як протиправним, так і правомірним. Під засобами розуміють предмети матеріального світу, які полегшують вчинення кримінального правопорушення або сприяють його приховуванню. Наприклад, це можуть бути підроблені документи або одурманюючі речовини. Знаряддя скоєння кримінального правопорушення – це предмети, призначені для безпосереднього виконання кримінально-протиправних дій. Ідеться, зокрема, про ніж, яким зловмисник погрожує потерпілому. Засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення можуть бути спеціально призначені для досягнення кримінально-протиправної мети. В той же час вони можуть використовуватися і для побутових потреб. У першому випадку винний міг здобути сильнодіючу отруту для вбивства, а в останньому – скористатися звичайною сокирою з метою заподіяння тяжкого

тілесного ушкодження. Другим видом готування до кримінального правопорушення є *притосування засобів чи знарядь*. Приміром, зловмисник переробив мисливську рушницю на обріз, щоб непомітно пронести зброю на мі-сце вчинення кримінального правопорушення. Третій вид готування до кримінального правопорушення – *підшукування співучасників*. Останнє виражається у пропозиції іншій особі взяти участь у вчиненні кримінально-протиправного діяння. Четвертий вид – *змова на вчинення кримінального правопорушення*. Вона може бути усною, письмовою, також виражатися в конклюдентних діях, тобто жестах, міміці, рухах. П'ятий вид готування до кримінального правопорушення – *усунення перешкод для його вчинення*. Наприклад, напередодні крадіжки товарів з магазину винний вимикнув сигналізацію. Шостий вид готування до кримінального правопорушення в законі визначено формулою *«інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення»*. Йдеться, зокрема, про створення сховища для приховування викраденого. Також зловмисник міг підготувати місце вчинення кримінального правопорушення, сховавши в кущах зброю.

Законодавець зазначає, що *замахом на кримінальне правопорушення* є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі (ч. 1 ст. 15 КК). Саме на стадії замаху починається виконання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Приміром, винний проник до житла з метою викрадення майна або запустив двигун з наміром заволодіти чужим автомобілем. Слід пам'ятати, що на стадії замаху особа з незалежних від себе причин ще не здійснює всіх дій, які утворюють об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, або ще не настають зазначені в законі наслідки. У першому випадку, наприклад, кілер не встиг натиснути на спусковий гачок пістолета. У другій ситуації, намагаючись вбити потерпілого, винний зміг завдати йому лише поранення.

Тож замах на кримінальне правопорушення – це невдала спроба посягання на певні суспільні відносини, що утворюють об’єкт кримінального правопорушення. Причини недоведення кримінального правопорушення до кінця, як вже було сказано, не залежать від волі винного. Вони можуть бути різними, зокрема, опір жертви, недостатнє вміння користуватися зброєю, затримання винного. Якщо ж кримінальне правопорушення не доведено до кінця з власної волі особи, то замах на нього відсутній внаслідок *добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні* (ст. 17 КК). Відповідальність за замах на кримінальне правопорушення можлива лише за наявності *прямого умислу* на вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Законодавець поділяє замах на два види: незакінчений та закінчений. *Замах на кримінальне правопорушення є незакінченим*, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця. Приміром, злодій був затриманий в момент проникнення до чужої квартири. *Закінчений замах на кримінальне правопорушення* характеризується тим, що особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, але кримінальне правопорушення не було закінчено з причин, які не залежали від її волі (ч. 2 ст. 15 КК). Наприклад, згаданий вище злодій після проникнення до чужого житла схопив ювелірні прикраси і спробував утекти. Однак під час виходу з квартири він був затриманий. Слід знати, що крадіжка вважається закінченим кримінальним правопорушенням лише тоді, коли винна особа має реальну можливість розпорядитися чужим майном як власним. Тож можна зробити висновок, що, поділяючи замах на закінчений і незакінчений, законодавець керувався суб’єктивним критерієм, тобто уявленням винного про ступінь здійснення ним кримінально-протиправного діяння. Наявність того або іншого виду замаху на кримінальне правопорушення суд враховує під час призначення покарання. Закінчений замах за ступенем реалізації умислу

ближчий до закінченого кримінального правопорушення і тому він є більш небезпечним, ніж незакінчений замах.

2. Співучасть у кримінальному правопорушенні.

Кримінальні правопорушення часто вчиняються кількома особами, які діють узгоджено і прагнуть спільного результату. Об'єднання зусиль таких зловмисників, яких у кримінальному праві називають співучасниками, полегшує реалізацію їхніх планів, підвищує суспільну небезпечність кримінального правопорушення. Інститут співучасті існує в кримінальному праві України для визначення ступеня вини і відповідальності осіб, які не беруть безпосередньої участі у вчиненні кримінального правопорушення, але мають до нього пряме відношення. Уявимо, що К. підмовив Н. вбити потерпілого чи дав для цього зброю. На підставі норм про співучасть К. буде визнано відповідно підбурювачем або пособником. Якщо б у кримінальному праві не існувало інституту співучасті у кримінальному правопорушенні, К. уникнув би кримінальної відповідальності (ст. 26 – 31 КК). Іноді студенти оцінюють значення співучасті помилково, вважаючи її підставою кримінальної відповідальності. Нагадаємо, що єдиною підставою цього виду юридичної відповідальності є склад кримінального правопорушення. Роль співучасті полягає в іншому. Нерідко вона визначається законодавцем як кваліфікуюча обставина, що тягне більш тяжке обвинувачення. Як приклад наведемо ч. 2 ст. 185 КК. У всіх інших випадках співучасть у кримінальному правопорушенні вважається обтяжуючою обставиною при призначенні покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК).

Співучасть визначається законодавцем як умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення (ст. 26 КК). Звідси впливають об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті. Перша група таких ознак пов'язана зі спільністю дій, а друга – зі спільністю умислу зловмисників. Схарактеризуємо спочатку об'єктивні ознаки співучасті. По-перше, слід мати на увазі, що у кримінальному

правопорушенні беруть участь не просто кілька людей, а два чи більше суб'єктів кримінального правопорушення. Тож кожен співучасник повинен бути фі-зичною, осудною і деліктоздатною особою. Змоделюємо життєву ситуацію. Два п'ятнадцятирічні хлопці йдуть берегом озера. Випадково вони зустрічають однокласницю і жартома зштовхують її в воду. Дівчина тоне, бо не вміє плавати, про що юнаки не знали. Хлопці не встигають її врятувати. В їхніх діях співучасті немає, бо відсутні принаймні два суб'єкти кримінального правопорушення. Жартівливі дії юнаків призвели до вбивства через необережність (ст.119 КК). Нагадаємо, що відповідальність за це кримінальне правопорушення настає з 16 років (ст. 22 КК). По-друге, ролі співучасників можуть бути різними, але кожен з них здійснює внесок у вчинення спільного кримінального правопорушення. Проф. М. І. Бажанов порівнював співучасть з оркестром, де кожен музикант веде свою партію, а в результаті лунає певна мелодія. По-третє, наслідок кримінального правопорушення є неподільним для співучасників. Вони несуть кримінальну відповідальність за цей наслідок незалежно від своєї ролі в кримінальному правопорушенні. Якщо, приміром, три особи нанесли потерпілому несумісні з життям травми, то кожен з них мусить відповідати за вбивство у цілому, а не за одну його третину. У випадку, коли один із зловмисників підкупив вбивцю, а інший надав йому зброю, вони відповідатимуть за вбивство разом із виконавцем. По-четверте, спільність дій передбачає опосередкований причиновий зв'язок між діями співучасників і кримінальним правопорушенням, яке вчинив виконавець. Діяльність кожного співучасника передує кримінальному правопорушенню, вона створює для виконавця реальну можливість його вчинити. Наприклад, А. до вчинення Б. розбійного нападу обіцяє йому сховати протиправно набуте чуже майно. Бачимо, що дії першого – заздалегідь обіцяне переховування предметів, здобутих кримінально-протиправним шляхом – перебувають у причиновому зв'язку з розбоєм. Тому А. є співучасником, а саме пособником.

Далі охарактеризуємо суб'єктивні ознаки співучасті, пов'язані зі спільністю умислу. Насамперед зазначимо, що не буває співучасті в

кримінальних правопорушеннях, вчинених через необережність. Наведемо приклад. Два робітники закінчили працювати на даху багатоквартирного будинку. Переконавшись, що внизу нікого немає, вони спільними зусиллями скидають з висоти вже непотрібну їм важку колоду. Внаслідок цього було смертельно травмовано людину, яка раптом вийшла з під'їзду. Робітники будуть притягнені до кримінальної відповідальності, але не можуть вважатися співучасниками кримінального правопорушення. Суб'єктивні ознаки співучасті також пов'язані з тим, що умисно діє кожен співучасник. Немає співучасті в ситуації, коли одна особа діє з необережності, а інша, використовуючи це, вчиняє умисні дії. Приміром, поліцейський необачливо залишає в неналежному місці пістолет. Його знайомий, заволодівши цією зброєю, вчиняє умисне вбивство. В описаній ситуації правоохоронець відповідатиме за недбале зберігання вогнепальної зброї, що спричинило загибель людини (ст. 264 КК). Спільність умислу також означає, що між зловмисниками виникла змова на вчинення конкретного, а не абстрактного кримінального правопорушення. За формою змова може бути усною, письмовою, виражатися в конклюдентних діях, тобто у жестах, міміці, рухах. Саме внаслідок змови діяльність співучасників набуває узгодженого характеру. Також важливо брати до уваги, що кожен з них усвідомлює суспільну небезпечність не лише свого діяння, а й дій виконавця. Співучасник, крім того, передбачає, що в результаті діяльності виконавця настане суспільно небезпечний наслідок. Інакше кажучи, всі співучасники повинні бути поінформованими про кримінально-протиправні дії виконавця. Приміром, особа вирішила вбити потерпілого і просить у сусіда мисливську рушницю нібито для полювання. В даному разі співучасть виключається, бо сусід не знав про дійсні наміри вбивці. Спільність умислу також обов'язково пов'язана з бажанням всіх співучасників, щоб настали наслідки, яких прагне виконавець. У кримінальних правопорушеннях із так званим формальним складом всі зловмисники бажають, щоб виконавець вчинив задуману ними кримінально-протиправну дію. Ідеться, наприклад, про вимагання або розбій. Важливо зазначити, що організатор кримінального

правопорушення, виконавець та підбурювач можуть діяти лише з прямим умислом. Водночас кримінально-протиправна діяльність співвиконавця і пособника може пов'язуватися також з непрямим умислом. У судовій практиці був випадок, коли слідчий-жінка потрапила на романтичному ґрунті під вплив підслідного. Коли той вирішив вчинити втечу, вона передала йому пістолет. При цьому жінка попросила не використовувати цю зброю. Однак під час втечі винний вбив охоронця. Даючи підслідному пістолет, жінка розуміла, що він може бути використаний. Вона не бажала, але свідомо припускала наслідок у вигляді смерті осіб, які спробують завадити втечі. Наведений приклад ілюструє непрямий умисел в поведінці пособника (ч. 3 ст. 24 КК). Окремо слід сказати, що мотиви співучасників можуть не збігатися. Приміром, наносячи потерпілому тілесні ушкодження, виконавець діє з корисливих мотивів. Водночас підбурювач може мати на меті цьому ж потерпілому помститися.

Зловмисники, які спільно вчиняють кримінальне правопорушення, можуть виконувати однорідні або різнорідні ролі. Законодавець виокремлює чотири види співучасників: виконавець, організатор, підбурювач і пособник (ст. 27 КК). *Виконавцем (співвиконавцем)* є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами кримінального правопорушення безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила кримінальне правопорушення. Згадана особа повністю або частково виконує об'єктивну сторону конкретного кримінального правопорушення. Наприклад, при розбої виконавцем є не лише той, хто вилучає майно в потерпілого, а й спільник, який застосовує до нього насильство (ст. 187 КК). Без виконавця немає співучасті, тому що саме він вчиняє спільно задумане. В цьому розумінні виконавець – центральна фігура з-поміж співучасників. Якщо для безпосереднього вчинення кримінально-протиправних дій зловмисник використовує малолітню дитину або неосудну (психічно хвору) особу, то саме він визнається виконавцем. У наведеному прикладі дитина чи неосудна особа є своєрідним знаряддям в руках винної особи (ч. 2 ст. 27 КК).

Охарактеризуємо *організатора* кримінального правопорушення. Це насамперед особа, яка організовує вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) або керує його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатор посідає особливе місце з-поміж співучасників, бо спрямовує їхню кримінально-протиправну активність. Часто студенти плутають ролі організатора та підбурювача. Зазначимо, що перший здійснює більш складну та багатогранну діяльність. Він, зокрема, об'єднує зловмисників, розподіляє між ними ролі та завдання, визначає майбутню жертву, намічає план кримінального правопорушення, розпоряджається на місці його вчинення. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею. Крім того, організатор може забезпечувати фінансування діяльності згаданих злочинних спільнот. Йдеться, зокрема, про грошове забезпечення виробництва або транспортування наркотиків, зброї, фальсифікованих спиртних напоїв. Організатором закон визнає і ту особу, що організувала приховування діяльності організованої групи або злочинної організації (ч. 3 ст. 27 КК). Додамо, що у великих злочинних спільнотах організатор може навіть не знати особисто виконавця. Але він обов'язково передбачає, що в результаті його організаторських дій буде вчинено конкретне кримінальне правопорушення або кілька їх та бажає цього.

Підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 27 КК). Підбурювач викликає у виконавця і часто у пособника рішучість, бажання вчинити конкретне кримінальне правопорушення. Не можна вважати підбурюванням, приміром, абстрактну рекомендацію брати участь в кримінальних правопорушеннях з метою «загартування чоловічого характеру». Підбурювач завжди діє з прямим умислом. Важливо, що впливаючи на виконавця або пособника підбурювач не пригнічує цілком їхню волю. Остаточне рішення – брати участь у вчиненні кримінального правопорушення чи ні – залишається за особою, яку підбурюють. *Пособник* – це особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів

чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально-протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення (ч. 5 ст. 27 КК). Виокремлюються *два види пособництва*: фізичне та інтелектуальне. Перший вид може, зокрема, проявлятися в тому, що пособник: надав знаряддя злочину, відмички, зброю, транспорт, кошти; отруїв чи приручив собаку, що охороняє склад; стояв «на варті» неподалік від місця вчинення кримінального правопорушення; викликав в інше місце хазяїна квартири, щоб полегшити вчинення крадіжки; навмисно залишив відчиненими двері сховища; спеціально вимкнув або, навпаки, не вмикав сигналізацію; зберігав гроші, здобуті кримінально-протиправним шляхом. Інтелектуальне пособництво може, зокрема, проявлятися в тому, що пособник: пояснив яким чином легше проникнути до сховища; порекомендував як можна втягнути у вчинення кримінального правопорушення певних осіб; порадив, яким шляхом можна швидше зникнути з місця вчинення кримінального правопорушення; підказав як з найменшими зусиллями здолати опір потерпілого. Якщо підбурювач породжує у виконавця або іншого співучасника рішучість вчинити конкретне кримінальне правопорушення, то пособник її зміцнює. Підбурювач впливає на потенційного виконавця активно. Водночас пособник може стимулювати бажання виконавця скоїти конкретне кримінальне правопорушення не лише діями, а й своєю бездіяльністю. У протиправній поведінці співучасників можливе поєднання кількох ролей. Наприклад, особа може бути одночасно організатором і виконавцем кримінального правопорушення, підбурювачем і пособником. Згадана обставина враховується судом при призначенні покарання.

Перейдемо до характеристики так званих форм співучасті. Отже, *формами співучасті* називають об'єднання співучасників, які розрізняються за наявністю розподілу ролей між зловмисниками та за стійкістю суб'єктивних зв'язків між ними. Якщо між співучасниками немає розподілу ролей, то має місце так звана *проста співучасть*. У цьому випадку всі спільники є виконавцями кримінального правопорушення. Таку форму співучасті ще називають співвиконавством. Якщо ж між винними особами є розподіл ролей, то говорять про *складну співучасть*. Наведений поділ впливає зі статті 27 КК. За стійкістю суб'єктивних зв'язків між зловмисниками розрізняють такі форми співучасті: *група осіб; група осіб за попередньою змовою; організована група; злочинна організація* (ст. 28 КК). Ознаки групи осіб: два або більше суб'єктів кримінального правопорушення; спільники діють як співвиконавці; немає попередньої змови, тобто змови, яка виникає до замаху на кримінальне правопорушення. Ознаками групи осіб за попередньою змовою є такі: два або більше суб'єктів кримінального правопорушення; зловмисники можуть діяти як співвиконавці та з розподілом ролей; попередня змова. Ознаки організованої групи: три чи більше суб'єктів кримінального правопорушення; попередня домовленість щодо вчинення двох або більше кримінальних правопорушень; стійкість об'єднання; наявність єдиного плану; розподіл функцій між співучасниками; обізнаність всіх спільників з планом вчинення кримінального правопорушення. Злочинна організація: п'ять або більше суб'єктів кримінального правопорушення; попередня змова; стійкий та ієрархічний характер об'єднання; безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів; керівництво чи координація кримінально-протиправної діяльності інших осіб; забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально-протиправних груп.

3. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Трапляється, що людина змушена вчиняти вчинки, які за своїми зовнішніми ознаками збігаються з тим або іншим кримінальним правопорушенням. Ці вчинки є свідомими, вольовими і викликаються винятковими подіями, діями або процесами, які є їхніми підставами. Проте такі вчинки не вважаються суспільно небезпечними і кримінально-протиправними діяннями. Вони є правомірними і, як правило, суспільно корисними, відповідають інтересам особи, суспільства та держави. Законодавець визначає ці вчинки як обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. Вчинення зазначених вчинків, якщо вони відповідають приписам закону, не тягне кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду. Нижче йтиметься, як приклад, про три обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння: необхідну оборону; затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення; крайню необхідність.

Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ст. 36 КК). Право на необхідну оборону є природним і невідчужуваним абсолютним правом людини. Це означає, що всі інші особи не можуть перешкоджати їй в законному здійсненні цього права. Право на необхідну оборону є також самостійним, а не додатковим щодо діяльності органів держави і службових осіб, спеціально уповноважених охороняти правопорядок. Інакше кажучи, кожен громадянин має це право незалежно від можливості звернутися за допомогою до правоохоронних органів для відвернення чи припинення посягання. Право на необхідну оборону також не пов'язано з можливістю звертатися з цією ж метою до інших громадян. Закріплене в КК право на необхідну оборону є важливою гарантією конституційного положення про те, що кожен має право захищати своє життя і

здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27 Конституції України). Оскільки здійснення необхідної оборони є правом, а не обов'язком людини, то її відмова від його використання не тягне для неї будь-якої відповідальності. Громадянин не зобов'язаний повідомляти державні органи чи службових осіб про вчинений ним акт необхідної оборони. Проте він має право зробити таке повідомлення в інтересах ефективного розслідування обставин вчиненого проти нього суспільно небезпечного посягання. Правом на необхідну оборону можна користуватися лише за наявності відповідної підстави. Вона складається з двох елементів: а) суспільно небезпечного посягання; б) необхідності в його негайному відверненні чи припиненні. Схарактеризуємо перший з цих елементів. Отже, *посягання повинно бути суспільно небезпечним*. Діяння, яке не має зазначеного характеру, не породжує права на необхідну оборону. Приміром, необхідна оборона неможлива проти правомірних дій, що мають місце: в стані крайньої необхідності; при затриманні особи, що вчинила кримінальне правопорушення; при виконанні поліцейськими своїх службових обов'язків. Під суспільно небезпечним посяганням слід розуміти діяння з боку людини, яке заподіяло або може заподіяти істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК). Об'єктом такого посягання, зокрема, є життя, здоров'я, особиста і статевая свобода, честь та гідність особи, власність, недоторканість житла, громадська безпека, громадський порядок, обороноздатність держави, недоторканість державних кордонів, військова таємниця. Суспільно небезпечним вважається не тільки кримінально-протиправне посягання, хоча саме кримінальне правопорушення і є типовим проявом суспільно небезпечного діяння. Суспільно небезпечним визнається і посягання з боку особи, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, а також неосудної особи. Суспільно небезпечне посягання може виражатися не лише в нападі. Таким посяганням вважається, приміром, замах на крадіжку. Посягання, про яке йдеться, може бути здійснено особою як із застосуванням фізичної сили, так і з використанням зброї, інших знарядь, предметів, механізмів або

тварин. Суттєвою характеристикою суспільно небезпечного посягання є його наявність, тобто тривалість в часі, протягом якого тільки і можлива необхідна оборона. Таке посягання має початковий і кінцевий моменти. Пленум Верховного Суду України зазначив, що стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди. У свою чергу, кінцевий момент посягання визначається різними чинниками. Йдеться, приміром, про досягнення мети тим, хто посягає, припинення ним суспільно небезпечних дій з власної волі або внаслідок затримання. При цьому перехід використаних при нападі знарядь від того, хто нападає, до того, хто захищається, не завжди свідчить про закінчення посягання. Другий елемент підстави необхідної оборони – це наявність у того, хто захищається, потреби в негайному відверненні чи припиненні посягання. Така потреба виникає тоді, коли зволікання з боку того, хто захищається, в заподіянні шкоди тому, хто посягає, загрожує негайною та явною шкодою правоохоронюваним інтересам. Тож, надаючи громадянину право на необхідну оборону, закон має на увазі лише такі випадки, за яких він змушений невідкладно заподіяти шкоду тому, хто посягає, щоб відвернути чи припинити посягання та ефективно здійснити захист. Якщо ж така невідкладна потреба ще не виникла або вже минула, то стан необхідної оборони відсутній. Слід зробити важливий висновок. Заподіяння шкоди особі, яка посягає, за відсутності зазначених обох елементів підстави необхідної оборони або за наявності лише одного з них свідчить про неправомірність дій громадянина, бо він не знаходиться у стані необхідної оборони. Відповідальність за заподіяння такої шкоди наступає на загальних підставах. Розпізнавальні ознаки необхідної оборони, визначені в ст. 36 КК, характеризують: мету оборони; спрямованість заподіяння шкоди; характер дій того, хто захищається; своєчасність оборони; співрозмірність оборони. *Метою оборони* є захист охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання. Для визнання оборони

правомірною достатньо, щоб особа, яка захищається, переслідувала зазначену вище мету. При цьому не обов'язково, щоб вона була фактично досягнута. Приміром, громадянин, який захищається, заподіяв зазіхачеві шкоду, але не зміг припинити посягання. Якщо ж той, хто захищається, керується іншою метою, то його дії набувають протиправного характеру. Наприклад, особа, яка захищається, керується метою самосуду над зазіхачем. У цьому випадку її відповідальність повинна наставати на загальних підставах. *Спрямованість заподіяння шкоди.* При необхідній обороні шкода повинна заподіюватися лише тому, хто посягає, його правам та інтересам. Коли осіб, які посягають, декілька, потерпілий може заподіяти шкоду як одному з них, так і кожному. Заподіяння шкоди правам й інтересам інших осіб не підпадає під ознаки необхідної оборони і може тягнути за собою відповідальність на загальних підставах. *Характер дій особи, яка захищається.* Поведінка того, хто захищається, при необхідній обороні може бути тільки активною, тобто виражатися в діях. Такими діями можуть бути як фізичні зусилля, так і використання різноманітних знарядь, предметів, механізмів або пристроїв. У першому випадку громадянин може, приміром, захищатися кулаками. В другому – використати, наприклад, мисливську рушницю. Той, хто захищається, може застосовувати знаряддя, підібране на місці посягання, а також відібране у зазіхача. Дії особи, яка захищається, повинні збігатися з ознаками об'єктивної сторони якогось кримінального правопорушення, приміром, вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень, завдання удару або побоїв. *Своєчасність оборони.* Дії особи, яка захищається, вважаються правомірними лише в випадку, якщо вони були вчинені протягом часу здійснення посягання. Тому заподіяння шкоди до виникнення стану необхідної оборони визнається так званою «передчасною» обороною, відповідальність за яку настає на загальних підставах. У той же час особа, яка захищається, нерідко через хвилювання продовжує оборону й тоді, коли посягання вже закінчене або припинене. У цьому разі має місце так звана «запізнила» оборона. Якщо шкода була заподіяна вже після відвернення або закінчення посягання і для особи, яка

захищалася, було очевидно, що в застосуванні засобів захисту явно відпала необхідність, кримінальна відповідальність настає на загальних підставах. *Співрозмірність оборони.* Відповідно до ч. 1 ст. 36 КК заподіяна тому, хто посягає, шкода повинна бути необхідною і достатньою в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання. Водночас із ч. 3 ст. 36 КК впливає, що заподіяна тому, хто посягає, тяжка шкода повинна відповідати небезпечності посягання та обстановці захисту. Небезпечність посягання визначається двома обставинами. Перша з них – цінність блага, що охороняється законом і на яке спрямоване посягання. Друга обставина – це реальна загроза заподіяння шкоди зазначеному благу з боку того, хто посягає. Більшу суспільну небезпечність мають, зокрема, посягання на життя, здоров'я, честь і гідність людини, недоторканність її власності та житла. Порівняно менш небезпечними є, приміром, посягання на громадський порядок та моральність. Саме ступінь небезпечності посягання й визначає межі допустимої шкоди при необхідній обороні. Як зазначає проф. Ю. В. Баулін, чим небезпечнішим є посягання, тим більшими є межі допустимої шкоди. Заподіяна тому, хто посягає, шкода повинна бути співрозмірною не тільки небезпечності посягання, а й обстановці захисту. Згадана обстановка визначається реальними можливостями потерпілого відвернути або припинити посягання. Характер обстановки захисту залежить від співвідношення сил особи, яка захищається, і зазіхача. Виокремлюють два різновиди обстановки захисту: несприятливу і відносно сприятливу. Перший з них у житті зустрічається найчастіше. Отже, *несприятливою* для особи, яка захищається, вважають таку обстановку захисту, при якій реальні можливості сторін були відносно рівними або поступалися можливостям зазіхача. У такій ситуації особа, яка захищається, змушена заподіювати нападникові більш тяжку шкоду, щоб успішно відвернути чи припинити посягання. Така шкода є виправданою, тому що тільки вона виступає в даній обстановці необхідною і достатньою. *Відносно сприятливою* для особи, яка захищається, вважають таку обстановку захисту, при якій вона має і усвідомлює свою явну перевагу над зазіхачем. Ця особа розуміє, що для

ефективного захисту немає необхідності заподіювати нападникові тяжку шкоду – смерть або тяжке тілесне ушкодження. Особа, що захищається, усвідомлює необхідність і достатність заподіяння легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Тож для співрозмірності оборони потрібно, щоб мала місце відносна відповідність між заподіяною зазіхачеві тяжкою шкодою і небезпечністю посягання, а також несприятливою для громадянина обстановкою захисту. Слід брати до уваги, що словосполучення «відносна відповідність» не означає «абсолютну рівність». Відповідно до ч. 3 ст. 36 КК *перевищенням меж необхідної оборони* (так званим *ексцесом оборони*) є умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Під тяжкою шкодою в даному випадку законодавець розуміє смерть чи тяжкі тілесні ушкодження. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у двох випадках, спеціально передбачених кримінальним законом. У першому з них законодавець має на увазі умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК). Другий випадок передбачає умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинене у разі перевищення меж необхідної оборони (ст. 124 КК). Важливо розуміти, що ексцес оборони може мати місце лише за наявності умислу з боку особи, яка захищається. Тому не вважається перевищенням меж необхідної оборони і не тягне кримінальну відповідальність заподіяння тяжкої шкоди з необережності. Законодавець передбачає так звані спеціальні види необхідної оборони. Відповідно до ч. 5 ст. 36 КК *не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає*. Тож закон передбачає *три винятки* із загального правила про те, що при необхідній обороні особа, яка захищається, повинна дотримуватися визначеної межі, завдаючи шкоду зазіхачеві. Шкода, заподіяна особі, яка

посягає, у зазначених випадках не обмежена жодними межами. Як зазначає проф. Ю. В. Баулін, правомірним буде навіть умисне позбавлення зазіхача життя.

Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Законодавець зазначає, що не визнаються кримінально-протиправними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи (ст. 38 КК). У даному випадку йдеться про правомірне затримання винної особи не працівниками правоохоронних органів, а потерпілими або іншими громадянами, для яких такі дії не є службовим обов'язком. Отже, затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, можливе лише за наявності відповідної підстави, якою є кримінальне правопорушення. Зазвичай підставою затримання є очевидне для потерпілого або інших громадян, приміром, перехожих на вулиці, кримінально-протиправне посягання. Йдеться, наприклад, про розбійний напад, крадіжку, посягання на життя або здоров'я людини. Затримання особи за відсутності такої підстави може свідчити про незаконність дій і тягнути за собою відповідальність за незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК). Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, має розпізнавальні ознаки, що характеризують: мету затримання; особу, яка підлягає затриманню; характер дій під час затримання; своєчасність затримання; необхідність заподіяння шкоди; співрозмірність шкоди, заподіяної винній особі при затриманні. Охарактеризуємо згадані ознаки. Відповідно до ч. 1 ст. 38 КК дії потерпілого та інших громадян визнаються правомірними, якщо вони *мали на меті* затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її органам влади. Звідси випливає висновок про наявність двох цілей затримання: найближчої та кінцевої. У першому випадку йдеться про короткострокове позбавлення винного волі, а у другому – про доставлення його, приміром, у поліцію. Якщо ж дії з затримання особи, яка вчинила

кримінальне правопорушення, були здійснені для досягнення іншої мети, наприклад, самосуду, то вони перетворюються на неправомірні. Слід мати на увазі, що затриманню надає правомірності саме наявність у потерпілого або інших громадян зазначених цілей, а не фактично досягнутий результат. Наприклад, якщо винний вирвався й втік, то насильницькі дії, спрямовані на тимчасове позбавлення його волі, все одно визнаються правомірними. Особа, яка підлягає затриманню. Законодавець має на увазі затримання особи, що скоїла саме кримінальне правопорушення, а не людини, яка вчинила, приміром, адміністративне правопорушення. Інакше кажучи, затримується особа, яка вчиняє або вже вчинила кримінально-протиправне посягання. Переконавання в тому, що затримується саме особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, а не інша людина, повинно ґрунтуватися на усвідомленні тим, хто затримує, очевидності кримінального правопорушення. *Характер дій* при затриманні. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, полягає в діях потерпілих або інших громадян, пов'язаних із короткостроковим позбавленням винного волі, а також заподіянням йому в разі потреби шкоди. Такі дії збігаються з ознаками об'єктивної сторони того чи іншого кримінального правопорушення, приміром, незаконного позбавлення волі, вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження майна. Затримання може визнаватися правомірною дією, якщо воно було здійснено лише на короткий проміжок часу. Тривалість затримання у кожному випадку визначається конкретними життєвими обставинами. Але в будь-якому разі затриманий повинен бути переданий органам влади за першої же реальної можливості. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, на тривалий строк за відсутності в тому необхідності не виключає кримінальної відповідальності потерпілого або інших громадян за незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК). *Своєчасність затримання.* Законодавець зазначає, що затримання може бути вчинене в момент скоєння кримінального правопорушення або одразу ж після цього. Початковим моментом виникнення права на затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, є

ситуація, коли об'єкт посягання піддався безпосередній загрозі негайного заподіяння шкоди. Право на затримання зберігається й тоді, коли після вчинення суспільно небезпечного діяння винного переслідують за «гарячими слідами». Правова статистика свідчить, що саме таке затримання здійснюється у переважній більшості випадків випадків. Тож не є правомірним затримання, вчинене через деякий час, тобто не безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення. *Необхідність заподіяння шкоди при затриманні.* Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, не пов'язане із заподіянням шкоди його життю, здоров'ю або майну, завжди більш бажане. Проте зловмисники часто відмовляються виконувати вимоги того, хто їх затримує, нападають на нього, чинять опір, намагаються зникнути з місця кримінального правопорушення. У таких випадках потерпілі або інші громадяни змушені заподіювати винному відповідну шкоду, тому що у них немає можливості без серйозної небезпеки для себе та оточуючих вчинити його ненасильницьке затримання. У цьому випадку має значення кількість осіб з обох сторін, вік, фізичні сили, озброєність зазіхача, потерпілого та інших громадян у відповідній ситуації. Лише ухилення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, від затримання в обстановці, коли громадянин мав і усвідомлював реальну можливість затримати винного без заподіяння йому шкоди, свідчить про відсутність необхідності її спричинення.

Співрозмірність шкоди, заподіяної особі, що вчинила кримінальне правопорушення, при її затриманні. Вимушене заподіяння шкоди не може бути безмежним, тому що навіть фактом учинення кримінального правопорушення і прагненням ухилитися від затримання винний не ставить себе поза законом. Застосовані до нього насильницькі заходи в кожному випадку повинні мати межі. Останні залежать від відповідності шкоди, що заподіюється особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, двом взаємопов'язаним обставинам. Першою з них є небезпечність посягання, а другою – обстановка затримання винного. Небезпека посягання, в свою чергу, визначається цінністю блага, на яке спрямоване посягання, характером і розміром шкоди, заподіяної цьому

благу. Тож чим небезпечнішим є посягання, тим більш широкими є межі заподіяння шкоди винній особі при її затриманні. Так, при ухиленні від затримання, приміром, вбивці, гвалтівника, учасника розбійного нападу допустимим є заподіяння йому тяжкої шкоди. І, навпаки, при вчиненні посягання порівняно невеликої суспільної небезпечності граничним є спричинення винному шкоди, яка не перевищує тілесних ушкоджень середньої тяжкості. Проте не завжди заподіяння особі, яка винила кримінальне правопорушення, шкоди, що відповідає небезпечності посягання, свідчить про її співрозмірність. Так, якщо у потерпілого або іншого громадянина була реальна можливість затримати винного із застосуванням більш м'яких засобів, але він, усвідомлюючи це, заподіює зазіхачеві тяжку шкоду, вона не може визнаватися співрозмірною. Тому законодавець і передбачає, що співрозмірною може бути визнана лише така шкода, яка відповідає не тільки небезпечності посягання, а й обстановці затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Для особи, що затримує, така обстановка може бути двох видів – несприятливою і відносно сприятливою. *Несприятлива обстановка затримання* означає, що той, хто затримує, перебуває в невідносно сприятливій обстановці порівняно з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, і усвідомлює, що успішне затримання можливе лише у разі заподіяння йому тяжкої шкоди. *Відносно сприятлива обстановка за-тримання* свідчить, що потерпілий або інший громадянин має явну, приміром, фізичну, перевагу перед особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, і усвідомлює можливість затримання без спричинення їй тяжкої шкоди. *Перевищенням заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення*, визнається умисне заподіяння їй тяжкої шкоди (смерті або тяжких тілесних ушкоджень), яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання (ч. 2 ст. 38 КК). Заподіяння, приміром, смерті вбивці в обстановці, при якій потерпілий або інший громадянин мав і усвідомлював реальну можливість затримати його шляхом заподіяння менш тяжкої шкоди, свідчить про очевидну невідповідність такої шкоди у відносно сприятливій обстановці затримання.

Тут важливо враховувати суб'єктивне ставлення того, хто затримує, до шкоди, що ним спричиняється. Він повинен розуміти, що заподіювана тяжка шкода явно не відповідає небезпечності посягання або більш ніж достатня для успішного затримання. Інакше кажучи, перевищення меж спричинення шкоди при затриманні можливе лише за наявності умислу. Перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, тягне кримінальну відповідальність *лише в двох випадках*, спеціально передбачених законодавцем у ст. 118 і 124 КК. У першому випадку йдеться про умисне вбивство при перевищенні заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення. У другому – за таких же обставин винному умисно заподіюються тяжкі тілесні ушкодження. Спричинення особі, що вчинила кримінальне правопорушення, при затриманні меншої шкоди не тягне кримінальної відповідальності.

Крайня необхідність. Законодавець зазначає, що не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності (ст. 39 КК). Як зазначає проф. Ю. В. Баулін, право на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності є субсидіарним, тобто додатковим правом. Громадянин може скористатися ним лише у випадку, якщо в даній обстановці заподіяння шкоди є вимушеним, останнім засобом усунення небезпеки. Правом на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності можна користуватися тільки за наявності відповідної підстави. Остання складається з двох елементів: а) небезпеки, яка безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави; б) неможливості усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди цим інтересам. Зупинимося спочатку на характеристиці першого елемента. Отже, повинна мати місце небезпека, яка

безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави. Ця небезпека може виникати з різних джерел. Ними, зокрема, є: недбале поводження зі зброєю, бойовими припасами, радіоактивними, легкозаймистими та вибухонебезпечними речовинами; стихійні сили природи; напади тварин; аварійна ситуація; голод або холод, що загрожує загибеллю людей; тяжке поранення громадянина. Зазначена небезпека повинна загрозувати саме правоохоронюваним інтересам, приміром, життю, здоров'ю, особистій свободі, майну, громадському порядку, інтересам держави. Наприклад, для усунення небезпеки, що виникла внаслідок пожежі і загрожує майну, громадянин змушений пошкодити його частину заради порятунку іншого майна. Небезпека при крайній необхідності мусить бути наявною, тобто безпосередньо загрозувати правоохоронюваним інтересам. Якщо така небезпека ще не виникла або, навпаки, вже реалізувалася в заподіяній шкоді, то це виключає стан крайньої необхідності. Початковий момент виникнення небезпеки має місце тоді, коли виникла загроза безпосереднього заподіяння шкоди. Наприклад, існує явна загроза аварії, смерті, затоплення. Кінцевий момент існування такої небезпеки визначається зникненням цієї загрози або її реалізацією. Приміром, пожежу загасили чи вогонь вже знищив майно. Другим елементом підстави крайньої необхідності є відсутність можливості усунути небезпеку іншими засобами, крім вчинення дії, яка підпадає під об'єктивні ознаки того чи іншого кримінального правопорушення. Тому якщо в особи є кілька засобів усунення небезпеки, у тому числі не пов'язаних із необхідністю спричинення шкоди, то це означає, що особа не знаходиться в стані крайньої необхідності, а заподіяну нею шкоду не можна визнати правомірною. Очевидно, що в стані крайньої необхідності відбувається, як зазначає проф. Ю. В. Баулін, зіткнення двох правоохоронюваних інтересів, інакше кажучи, «права з правом». Розпізнавальні ознаки діяння, що вчиняється в стані крайньої необхідності, відповідно до ч. 1 ст. 39 КК характеризують: його мету; спрямованість (об'єкт) заподіяння шкоди; характер дії; своєчасність заподіяння шкоди; межі заподіяння шкоди. Охарактеризуємо зазначені ознаки. *Метою*

крайньої необхідності є усунення небезпеки, що виникла. Керуючись даною метою, особа вирішує, яким чином це слід зробити – шляхом знищення чи пошкодження джерела небезпеки, евакуації людей в безпечне місце за допомогою взятого без дозволу транспорту, іншим способом. *Спрямованість (об'єкт) заподіяння шкоди.* У стані крайньої необхідності шкода спричиняється правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави. Поширена думка, що при крайній необхідності шкода заподіюється так званим третім особам. Йдеться про підприємства, установи, організації та окремих громадян, які не пов'язані зі створенням небезпеки, що виникла. Класичним є приклад, коли водій агрофірми залишає біля дороги бідони з молоком і відвозить у лікарню потерпілих від аварії, що трапилася не за його участю. За час відсутності водія згадане молоко викрадається невідомими. Тож в описаній ситуації шкода заподіюється третій особі – агрофірмі, яка жодним чином не причетна до виникнення небезпеки, що загрожувала потерпілим. Проте, на думку проф. Ю. В. Бауліна, у низці випадків особа змушена заподіювати шкоду безпосередньо джерелу небезпеки, а не третім особам. Таке робиться для того, щоб ліквідувати це джерело, локалізувати його, знизити інтенсивність шкідливого впливу. Приміром, перехожий, побачивши некерований автомобіль, що рухається з гори, спрямовує його в кювет, попереджаючи тим самим наїзд на дітей.

Характер дії. Крайня необхідність передбачає лише активну поведінку особи. За своїми зовнішніми ознаками ця поведінка може виражатися у різних самоправних діях, пов'язаних, зокрема, з пошкодженням або знищенням чужого майна, вилученням зброї, наркотичних засобів, транспорту, приховуванням кримінальних правопорушень, розголошенням державної таємниці, порушенням правил безпеки, заподіянням шкоди життю чи здоров'ю людини, позбавленням її волі. Згадані та інші подібні дії в багатьох випадках можуть підпадати під різноманітні види кримінально-протиправних посягань, зазначених у КК. *Своєчасність заподіяння шкоди.* Ця ознака діяння, яке вчиняється в стані крайньої необхідності, полягає в тому, що шкода може бути

спричинена лише поки існує зазначений стан. Якщо ж стан крайньої необхідності ще не виник або вже минув, то заподіяння шкоди може тягнути кримінальну відповідальність на загальних підставах. *Межі заподіяння шкоди.* Аналіз закону показує, що граничною і правомірною у стані крайньої необхідності має визнаватися така заподіяна шкода, яка рівнозначна відверненій шкоді або є менш значною, ніж відвернена шкода (ч. 2 ст. 39 КК). Приміром, небезпека, що загрожує життю людини, усувається шляхом знищення майна будь якої цінності. Нагадаємо, що відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю. Як зазначає професор Ю. В. Баулін, КК визнає правомірним в стані крайньої необхідності позбавлення людини життя для порятунку власного життя, якому загрозувала безпосередня небезпека і яку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами.

Перевищенням меж крайньої необхідності (ексцесом крайньої необхідності) законодавець визнає умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода (ч. 2 ст. 39). Наприклад, умисне позбавлення життя двох або більше осіб для порятунку життя однієї людини повинно визнаватися ексцесом крайньої необхідності. Іноді вважають, що згаданий ексцес має місце за наявності можливості усунути небезпеку іншими засобами, ніж заподіянням шкоди. Але, на думку проф. Ю. В. Бауліна, у даному випадку не можна говорити про перевищення меж крайньої необхідності. Наявність можливості усунути небезпеку іншими засобами свідчить про те, що особа не перебуває в стані крайньої необхідності. Слід мати на увазі, що особа, яка перебуває у зазначеному стані, часто знаходиться в екстремальній ситуації і не є підготовленою до правомірного відвернення небезпеки через сильне душевне хвилювання. Тому законодавець зазначає, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці (ч. 3 ст. 39 КК). Закон не

передбачає спеціальних підстав відповідальності за ексцес крайньої необхідності, як у випадку з необхідною обороною. Тож такі дії повинні кваліфікуватися на загальних підставах. Проте перевищення меж крайньої необхідності враховується судом як обставина, що пом'якшує покарання (п. 8 ч. 1 ст. 66 КК).

Питання для самоконтролю:

1. Що таке стадія вчинення кримінального правопорушення?
2. Які стадії кримінального правопорушення виокремлюються у кримінальному праві України?
3. Які види готування до кримінального правопорушення Вам відомі?
4. Які види замаху на кримінальне правопорушення Ви знаєте? Чим вони відрізняються?
5. Що таке співучасть у кримінальному правопорушенні?
6. Які об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті Вам відомі?
7. Які види співучасників кримінального правопорушення називає закон? Якими ознаками характеризуються ролі, які можуть відігравати співучасники?
8. Які форми співучасті виокремлюються у кримінальному праві? Чим вони відрізняються?
9. У чому полягає значення інституту співучасті у кримінальному правопорушенні для судової практики?
10. Що таке необхідна оборона? Що є її перевищенням? У яких випадках настає кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони?
11. Що Вам відомо про такий інститут кримінального права як затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення?
12. Що таке перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення? У яких випадках за це настає кримінальна відповідальність?
13. Що таке крайня необхідність? Чим вона відрізняється від необхідної оборони?

14. Що вважається перевищенням меж крайньої необхідності?

15. Як перевищення меж крайньої необхідності враховується у судовій практиці?

Практичні заняття та завдання для самостійної роботи.

Тема 1 . Основи адміністративного права України

1. Адміністративне право як галузь системи права України: поняття, джерела та система.

2. Адміністративне правопорушення: поняття, ознаки, види, склад.

3. Адміністративна відповідальність: поняття, ознаки, підстава.

4. Особливості адміністративної відповідальності юридичних осіб і неповнолітніх.

5. Обставини, що виключають, пом'якшують та обтяжують адміністративну відповідальність. Стадії провадження у справах про адміністративне правопорушення.

Проблеми для обговорення та дискусії

1. Чи не слід удосконалити поняття «адміністративне правопорушення (проступок)», яке містить Кодекс України про адміністративні правопорушення?

2. Яка ознака більш точно характеризує адміністративне правопорушення (проступок) – суспільна небезпечність чи суспільна шкідливість?

3. Чи є різниця між адміністративним правопорушенням та адміністративним проступком?

4. Чи достатньо ефективно уповноважені органи в Україні використовують потенціал адміністративної відповідальності?

5. Як співвідносяться юридична відповідальність та адміністративна відповідальність?

6. Що заважає ефективно застосовувати адміністративну відповідальність до юридичних осіб?
7. У чому полягають проблеми адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні?
8. Наскільки обґрунтовано існування в законодавстві обставин, що виключають адміністративну відповідальність?
9. Навіщо в чинному законодавстві передбачаються обставини, які пом'якшують та обтяжують адміністративну відповідальність?
10. Чи вважаєте достатнім перелік адміністративних стягнень, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення?

Завдання для самостійної роботи:

I. Робота з поняттями:

1. Порівняйте поняття «адміністративне право» і «адміністративне законодавство», визначте спільне та відмінності.
2. Порівняйте поняття «адміністративне правопорушення» і «склад адміністративного правопорушення», зазначте спільне та відмінності.
3. Порівняйте поняття «адміністративна відповідальність» та «юридична відповідальність», знайдіть спільне та відмінності.
4. Відтворіть легальну (запропоновану законодавцем) дефініцію адміністративного стягнення та назвіть його мету.
5. Порівняйте такі поняття адміністративного права як «громадські роботи», «виправні роботи» та «суспільно корисні роботи», визначте спільне та відмінності.

II. Творче завдання:

1. Змоделюйте життєву ситуацію, яка б відбивала особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх (статті 13, 24-1 КУпАП).
2. Складіть протокол про те чи інше конкретне адміністративне правопорушення (статті 254 – 258 КУпАП).

3. Змоделюйте ситуацію, яка б відбивала вчинення конкретного адміністративного правопорушення юридичною особою
4. Змоделюйте ситуацію, яка б ілюструвала вчинення такого адміністративного правопорушення як дрібне хуліганство та визначте передбачені законодавством наслідки цього діяння (ст. 173 КУпАП).
5. Змоделюйте ситуацію, яка б віддзеркалювала скоєння булінгу та визначте передбачені законом наслідки цього діяння (ст. 173-4 КУпАП).
6. Змоделюйте ситуацію, яка б відбивала вчинення мобінгу та визначте передбачені законом наслідки згаданого діяння (ст. 173-5 КУпАП).
7. Змоделюйте ситуацію, яка б відбивала конкретне адміністративне правопорушення та містила ту чи іншу обставину, яка виключає адміністративну відповідальність (ст. 17 КУпАП).

III. Тематика рефератів, презентацій та досліджень

1. Громадяни як суб'єкти адміністративного права.
2. Адміністративно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства.
3. Правове регулювання державної служби.
4. Правові акти державного управління, їх класифікація.
5. Види адміністративно-правових методів.
6. Адміністративний примус, його види.
7. Поняття й ознаки адміністративної відповідальності.
8. Законодавчі основи адміністративної відповідальності.
9. Поняття, ознаки та склад адміністративного правопорушення.
10. Система та види адміністративних стягнень.
11. Загальні правила та строки притягнення до адміністративної відповідальності.
12. Адміністративна відповідальність юридичних осіб.
13. Завдання і порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення.
14. Стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення.

15. Органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.

IV. Чи згодні Ви з твердженнями?

1. Норми адміністративного права регулюють суспільні відносини, пов'язані з вчиненням злочинів і покаранням за це.

2. Головним джерелом адміністративного права є Кодекс України про адміністративні правопорушення.

3. Підзаконні нормативно-правові акти не регулюють адміністративних правовідносин.

4. Диспозиція не є основною частиною норми адміністративного права.

5. У Кодексі про адміністративні правопорушення поняття «адміністративний проступок» і «адміністративне правопорушення» означають одне й те саме.

6. Поняття «адміністративне правопорушення» та «склад адміністративного правопорушення» означають одне й те саме.

7. Національний технічний університет «ХПІ» не може притягатися до адміністративної відповідальності, бо є юридичною особою.

8. Юридична відповідальність є різновидом адміністративної відповідальності.

9. Неповнолітні в Україні притягаються до адміністративної відповідальності з 14 років.

10. Найсуворішим стягненням, що застосовується до неповнолітніх в Україні, є адміністративний арешт до 15 діб.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення є основним нормативно-правовим актом, що передбачає адміністративну відповідальність юридичних осіб.

12. Крайня необхідність, необхідна оборона, неосудність, вагітність є обставинами, які виключають адміністративну відповідальність.

13. За вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок, до громадян України може бути застосований такий захід як примусове видворення за межі України.

14. Адміністративне стягнення може бути накладено за загальним правилом не пізніше як через п'ять місяців з дня вчинення правопорушення.

15. Адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, може бути накладено протягом десяти місяців з дня його виявлення, але не пізніше трьох років з дня його вчинення.

V. Розв'яжіть спір

1. На засіданні студентського наукового гуртка «Правознавець» обговорюється доповідь Мирослава на тему «Адміністративні правопорушення у молодіжному середовищі». Доповідач стверджує, що для ефективної профілактики таких правопорушень доцільно знизити вік адміністративної відповідальності в Україні з 16 до 13 років. Він обґрунтував свою позицію, зокрема, тим, що завдяки розвитку інформаційних технологій та наявності доступу до всесвітньої мережі «Інтернет» сучасні підлітки дорослішають раніше. Олександр, який є співдоповідачем, висловив думку, що заради досягнення згаданої мети вік адміністративної відповідальності слід, навпаки, підвищити до 17 років. При цьому з молодшими за віком правопорушниками необхідно проводити роботу виключно з правового виховання, бо застосовувати до них заходи адміністративного примусу зарано і недоцільно.

Уявіть, що Ви виступаєте на засіданні згаданого гуртка наступним. Яка Ваша думка щодо предмета цієї дискусії?

2. Під час засідання гуртка «Правознавець» спалахнула суперечка. Павло стверджує, що адміністративні правопорушення (проступки) характеризуються, зокрема, такою істотною ознакою як суспільна небезпечність. Сашко заперечив, зазначивши, що адміністративні делікти мають таку характеристику як суспільна шкідливість. Керівник гуртка Микола Іванович повідомив, що позиції Павла і Сашка відбивають спори, які точаться у сучасній науці адміністративного права.

Що Ви думаєте з приводу предмета зазначеного спору? Розмірковуючи, прочитайте положення, яке містить частина 2 статті 11 Кримінального кодексу України.

VI. Проведіть дослідження

На семінарському занятті з правознавства Андрій робив доповідь і, зокрема, повідомив, що важливим джерелом сучасного адміністративного права є Адміністративний кодекс України. Під час обговорення його презентації однокласниками Сергій сказав, що згаданого Андрієм закону в Україні немає, є Кодекс України про адміністративні правопорушення, який виступає основним нормативно-правовим актом, що передбачає адміністративну відповідальність фізичних осіб. Викладач, який проводив це семінарське заняття, погодився з Сергієм, проте повідомив, що нормативно-правовий акт з назвою «Адміністративний кодекс УСРР» з 1927 року не втрачав чинності на теренах України. За його словами, цей закон був дуже прогресивним для свого часу і не мав аналогів серед інших республік СРСР.

Дослідіть, чим Адміністративний кодекс УСРР 1927 року відрізнявся від чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення. Чи не варто, на Вашу думку, провести кодифікацію сучасного вітчизняного адміністративного законодавства та ухвалити нормативно-правовий акт з назвою Адміністративний кодекс України?

VII. Проаналізуйте ситуацію

1. 17-річний Василь, посварившись з однокласником, голосно нецензурно облаяв його у шкільному коридорі у присутності однолітків. Свідками цього конфлікту також були батьки одного з учнів, які зробили Василю зауваження.

Дайте аргументовану правову оцінку поведінки Василя. Які виокремлюються стадії провадження у справах даної категорії? Які органи держави уповноважені здійснювати провадження у справі Василя? У чому полягають їхні основні повноваження у цій справі?

2. Знаходячись на дачі за містом, 17-річний Мирослав отримав згоду свого батька покататися на його автомобілі. Умовою цього дозволу було те, що син не буде виїжджати на трасу. Мирослав запросив місцевого хлопця Дмитра скласти йому компанію. Катаючись по сільським дорогам, юнаки зупинилися біля річки та трохи поплавали. На зворотному шляху в одному із селищ їх

зупинила поліція. Мирослав заявив, що його не можна притягувати до відповідальності з урахуванням відсутності для цього підстав, неповноліття та належності автомобіля, яким він керував, батькові.

Які правовідносини виникли у наведеній ситуації? Які нормативно-правові акти регулюють ці відносини? Дайте правову оцінку дій Мирослава та його батька.

3. 17-річний Сашко і 14-річний Павло їхали в трамваї, не оплативши проїзд. Цей факт виявив контролер.

Дайте правову оцінку поведінці хлопців. Якою буде Ваша правова позиція, якщо уявити, що разом з Павлом їхала його мати, яка оплатила лише свій проїзд?

4. Денис, якому нещодавно виповнилося 19 років, пив пиво у міському сквері та образливо чіплявся до дівчат, що відпочивали на сусідній лавці. Дівчата викликали поліцію. Бажаючи справити на них враження, Денис відмовився пред'явити документ, що посвідчує особу, назвати свої прізвище, ім'я і місце проживання. При цьому він демонстративно продовжував пити пиво, ігноруючи вимогу поліцейських припинити це. Денис двічі відмовився сісти в службовий автомобіль, щоб проїхати до районного відділу поліції. Водночас він зухвало образливо висловлювався на адресу правоохоронців.

Які правовідносини виникли в описаній ситуації? Які нормативно-правові акти регулюють ці відносини? Дайте правову оцінку поведінки Дениса. Назвіть передбачені законом підстави затримання Дениса.

5. Харківський міський голова видав розпорядження «Про заходи щодо посилення адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку в місті Харкові», в якому встановив, що за дрібне хуліганство винна особа має бути піддана адміністративному арешту строком до 20 діб.

Чи є законними згадані дії міського голови? Відповідь обґрунтуйте.

6. 19-річний Петренко обвинувачувався органами досудового розслідування у закінченому замаху на крадіжку навушників вартістю 3040 гривень. Цей товар він намагався винести з торгового центру, але був

затриманий працівниками охорони. Проте коли матеріали кримінального провадження були передані до суду, кваліфікація дій Петренка змінилася. Суд дійшов висновку, що поведінка підсудного дійсно містить ознаки діяння, передбаченого ч. 2 ст. 15 і ч. 1 ст. 185 КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки відповідно до ч. 2 ст. 11 КК. Прийняте рішення суд обґрунтував тим, що Петренко: не зміг довести свій намір до кінця; без заперечень пройшов до приміщення охорони і добровільно видав майно, що намагався вкрати; спробував викрасти предмет, який має відносно невелику вартість. Тож суд зробив висновок, що у діях Петренка немає складу кримінального правопорушення і він повинен понести за вчинене адміністративну відповідальність за дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки відповідно до ст. 51 КУпАП.

Чи законне рішення ухвалив суд? Відповідь обґрунтуйте.

7. За злісну непокору законній вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків 17-річний Артем був відповідно до ст.13 КУпАП притягнутий до адміністративної відповідальності на загальних підставах. До нього було застосовано таке адміністративне стягнення як штраф. Юнак проконсультувався з адвокатом. Той сказав, що до неповнолітніх віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративне правопорушення і при цьому не мають самостійного заробітку штраф не застосовується.

Чи згодні Ви з адвокатом? Відповідь обґрунтуйте.

VIII. Тестові завдання:

1. Булінг (цькування) учасника освітнього процесу тягне:

- а) кримінальну відповідальність;
- б) адміністративну відповідальність;
- в) дисциплінарну відповідальність;
- г) матеріальну відповідальність.

2. Громадські роботи як вид адміністративного стягнення виконуються не більш як:

- а) дві години на день, а неповнолітніми – одна година на день;

- б) три години на день, а неповнолітніми – одна година на день;
- в) п'ять годин на день, а неповнолітніми – три години на день;
- г) чотири години на день, а неповнолітніми – дві години на день.

3. Суспільно корисні роботи виконуються не більше:

- а) 8 годин, а неповнолітніми – не більше 2 годин на день;
- б) 5 годин, а неповнолітніми – не більше 2 годин на день;
- в) 7 годин, а неповнолітніми – не більше 1 години на день;
- г) 8 годин, а неповнолітніми – не більше 3 годин на день.

4. Постанова суду в справі про адміністративне правопорушення є:

- а) нормативно-правовим актом;
- б) правозастосовним актом;
- в) актом тлумачення норм права;
- г) інтерпретаційним актом.

5. До обставин, що виключають адміністративну відповідальність, НЕ належить:

- а) стан крайньої необхідності;
- б) стан необхідної оборони;
- в) стан неосудності;
- г) форс-мажор.

6. «Діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого». У наведеному положенні закону йдеться про:

- а) пряму дискримінацію;
- б) хуліганство;
- в) булінг;
- г) непряму дискримінацію.

7. Це адміністративне стягнення полягає у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких та перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування. Йдеться про:

- а) громадські роботи;
- б) суспільно корисні роботи;
- в) виправні роботи;
- г) корекційні роботи.

8. Видом адміністративного стягнення НЕ є:

- а) попередження;
- б) зауваження;
- в) суспільно корисні роботи;
- г) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

9. Адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, може бути накладено протягом:

- а) 1 місяця з дня його виявлення, але не пізніше 6 місяців з дня його вчинення;
- б) 2 місяців з дня його виявлення, але не пізніше 1 року з дня його вчинення;
- в) 3 місяців з дня його виявлення, але не пізніше 2 років з дня його вчинення;
- г) 4 місяців з дня його виявлення, але не пізніше 3 років з дня його вчинення.

10. Адміністративний арешт застосовується у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до:

- а) 5 діб;
- б) 10 діб;
- в) 15 діб;
- г) 45 діб.

Література:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>
3. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін. – Львів: НУ «Львівська політехніка», 2019. 504 с.
URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/Administratyvne-pravo-OSTAPENKO----maket.pdf
4. Горбач О. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють. Дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006 (витяги).
URL: <https://mydisser.com/dfiles/68872040.doc>
5. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2023. 792 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/7f737101-5837-44fa-b005-dc8e3987a68c>
6. Крижановська В. А. Адміністративна відповідальність в адміністративному праві України: сучасне розуміння, нові підходи. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Львів. 2016. 20 с.
URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/34561/4/dys_kryzhanovska.pdf
7. Методичні матеріали і рекомендації до вивчення навчальної дисципліни «Адміністративне право» (перший (бакалаврський) освітньо-кваліфікаційний рівень галузі знань 08 “Право” спеціальності 081 “Право”) для студентів 2 курсу заочної форми навчання / уклад.: І. В. Бойко, В. В. Зуй. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 39 с.
URL: <https://library.nlu.edu.ua/senmk/item/167-administratyvne-pravo.html>
8. Петровська І.І. Адміністративна відповідальність (методичні вказівки до підготовки практичних занять студентів денної форми навчання). – Івано-Франківськ: навчально-науковий юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2020. 30 с.
URL: <https://kkmtap.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/75/2023/01/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4>

[%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0-%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%B0%D0%BF-%D1%81%D0%B0%D0%BC-%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B0-%D1%84.2020doc.pdf](#)

9. Петровська І. І. Адміністративна відповідальність: матеріали до хрестоматії з дисципліни. Івано-Франківськ : НБ ПНУ, 2019. 17 с.

URL: <http://lib.pnu.edu.ua/read.php?id=8865>

10. Сидельніков О. Д., Кисилевич О. В. Зарубіжний досвід законодавчого регулювання адміністративної відповідальності. «Молодий вчений» – № 4 (56). 2018. С.84-87.

URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/4/21.pdf>

11. Шульга Є. В. Теоретико-правові підходи до поняття системи адміністративних стягнень. Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал». № 2, 2018. С. 168-172.

URL: http://www.lsej.org.ua/2_2018/2_2018.pdf

Тема 2 . Основи кримінального права України.

1. Загальна характеристика кримінального правопорушення (поняття, ознаки, види).
2. Склад кримінального правопорушення як єдина підстава кримінальної відповідальності.
3. Стадії вчинення кримінального правопорушення.
4. Обставини, що виключають кримінальну протиправність.

Проблеми для обговорення та дискусії

1. Чи не варто, на Вашу думку, вдосконалити визначення кримінального правопорушення, яке містить КК України?
2. Характеризуючи кримінальне правопорушення, науковці називають різну кількість його істотних ознак. Сукупність яких ознак, на Ваш погляд, найбільш точно відбиває сутність цього соціального явища?
3. Чи не слід змінити в КК України визначення понять «кримінальний проступок», «нетяжкий злочин», «тяжкий злочин» та «особливо тяжкий злочин»?
4. Вважається, що предмет не є обов'язковою ознакою усіх складів кримінального правопорушення. Які аргументи на користь цього положення науки кримінального права Ви можете навести?
5. Охарактеризуйте об'єкт, предмет та об'єктивну сторону такого кримінального правопорушення як крадіжка.
6. Опишіть суб'єкта та суб'єктивну сторону такого кримінального правопорушення як крадіжка.
7. Чи необхідний і достатній перелік обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, містить КК України?
8. У чому полягає практичне значення інституту обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння?
9. Як підвищити ефективність інституту затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення?
10. Крайня необхідність та необхідна оборона: спільне та відмінності.

Завдання для самостійної роботи:

I. Робота з поняттями:

1. Визначте поняття «вина» та охарактеризуйте її форми (ст. 23 КК України).
2. Розкрийте зміст поняття «малозначне діяння» (ч. 2 ст. 11 КК України).
3. Визначте поняття «уявна оборона» (ст. 37 КК України).
4. Розкрийте зміст поняття «добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні», охарактеризуйте її ознаки і значення (ст. 17 КК України).

5. Дайте визначення поняття «покарання», назвіть його види (ст. 50, 51 КК України).

II. Творче завдання:

1. Змоделуйте життєву ситуацію, яка б ілюструвала зміст поняття «незакінчений замах на кримінальне правопорушення» (ч. 3 ст. 15 КК України).

2. Змоделуйте ситуацію, яка б містила ознаки закінченого замаху на кримінальне правопорушення (ч. 2 ст. 15 КК України).

3. Змоделуйте ситуації, які б ілюстрували поняття «інтелектуальне пособництво» та «фізичне пособництво» (ч. 5 ст. 27 КК України).

4. Змоделуйте ситуацію, яка б ілюструвала поняття «ексцес виконавця» (ч. 5 ст. 29 КК України).

5. Змоделуйте ситуації, які б ілюстрували такі форми співучасті у кримінальному правопорушенні як «група осіб» та «група осіб за попередньою змовою» (ст. 28 КК України).

III. Тематика рефератів, презентацій та досліджень

1. Поняття кримінальної відповідальності та її підстава.

2. Закон про кримінальну відповідальність: поняття, ознаки та значення.

3. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі та часі.

4. Неосудність: поняття, критерії та значення.

5. Мотив та мета кримінального правопорушення, їх кримінально-правове значення.

6. Особливості кримінальної відповідальності співучасників.

7. Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння.

8. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння.

9. Виконання наказу або розпорядження як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння.

10. Діяння, пов'язане з ризиком як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння.

11. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння.
12. Система покарань за кримінальним правом України.
13. Амністія, її відмінності від помилування.
14. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.
15. Крадіжка як кримінальне правопорушення.
16. Грабіж як кримінальне правопорушення.
17. Розбій як кримінальне правопорушення.
18. Шахрайство як кримінальне правопорушення.
19. Вимагання як кримінальне правопорушення.
20. Хуліганство як кримінальне правопорушення.
21. Примусові заходи виховного характеру.

IV. Чи згодні Ви з твердженнями?

1. Об'єктом кримінального правопорушення є речі матеріального світу.
2. До кримінальної відповідальності не можна притягнути в Україні дитину, якій ще не виповнилося 16 років.
3. Суб'єктом кримінального правопорушення може бути юридична особа.
4. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це його зовнішня сторона, яка включає в себе такі ознаки як: суспільно небезпечне діяння; суспільно небезпечний наслідок; причиновий зв'язок між діянням та наслідком.
5. Крадіжкою є відкрите викрадення чужого майна.
6. Вимаганням є заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.
7. Грабежем є таємне викрадення чужого майна.
8. Видами необережності є кримінальна протиправна самовпевненість, кримінальна протиправна недбалість та неосудність.
9. Стадії можуть мати як умисні, так і необережні кримінальні правопорушення.
10. Співучасть – це підстава кримінальної відповідальності.

11. Не може бути співучасті у кримінальних правопорушеннях, вчинених через необережність.

12. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає.

13. Не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

14. Не визнаються кримінально-протиправними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

15. Якщо виконавець спробував здійснити у громадському місці вибух, але своєчасно був затриманий поліцією, то його співники звільняються від кримінальної відповідальності.

16. Примусові заходи виховного характеру є різновидом кримінального покарання.

V. Розв'яжіть спір

5.1. На засіданні гуртка «Правознавець» обговорюється доповідь Олексія на тему «Криміналізація та декриміналізація як напрями кримінальної політики держави». Доповідач стверджує, що, визнаючи певні діяння кримінальними правопорушеннями та навпаки, законодавець цілеспрямовано позитивно впливає на розвиток суспільних відносин. Данило, який є опонентом,

сформулював тезу, що саме об'єктивна та неминуча динаміка суспільних відносин змушує державу час від часу переглядати кримінально-правову оцінку тих або інших діянь.

Уявіть, що Ви виступаєте на засіданні згаданого гуртка. Яка Ваша думка щодо предмета цієї дискусії?

5.2. Під час засідання гуртка «Правознавець» спалахнула суперечка. Дмитро стверджує, що поділ вини на форми, а умислу та необережності на види має значення насамперед для досліджень в юридичній науці. Сашко вважає, що згадана класифікація призначається перш за все для потреб кримінального судочинства. Олена зазначає, що цей поділ відіграє важливу роль у першу чергу в правовому вихованні громадян, у профілактиці правопорушень.

Яка Ваша думка щодо предмета цієї дискусії?

5.3. На засіданні гуртка «Правознавець» досліджувалося питання «Крайня необхідність як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння». Вступну доповідь зробив Андрій. Він повідомив, що чинний КК України визнає правомірною таку заподіяну у стані крайньої необхідності шкоду, яка є рівнозначною або меншою в порівнянні з відверненою шкодою. Сашко, який виступав із співповіддю, нагадав відповідне положення статті 16 КК України, що діяв до 1 вересня 2001 р. Згідно з ним допускалася лише така заподіяна в стані крайньої необхідності шкода, яка є менш значною, ніж відвернута шкода. На думку Сашка, тодішня позиція законодавця стосовно меж заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності була більш логічною, ніж сучасна.

Уявіть, що у цьому засіданні гуртка берете участь Ви. Припис якого КК України – попереднього або чинного – здається Вам більш правильним стосовно заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності?

VI. Визначте свою правову позицію

Відповідно до ч. 2 ст. 67 КК України суд має право залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення не визнати обставиною, що обтяжує покарання, стан сп'яніння. В п.13 ч.1 цієї ж статті зазначається, що йдеться про стан, викликаний вживанням не лише алкоголю, а й наркотичних або інших

одурманюючих речовин. Ухвалюючи таке рішення, суд повинен мотивувати його у вирок.

Чим, на Вашу думку, можна пояснити згадану позицію законодавця? Чи не потребують вдосконалення наведені положення закону?

VII. Обговоріть проблему

1. Відомий науковець, фахівець з питань кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх проф. В. Бурдін пропонує вважати суб'єктом деяких умисних кримінальних правопорушень осіб, яким до їх вчинення виповнилося 11 років.

Яка Ваша думка щодо цього?

2. У КК УСРР 1922 р. зазначалося, що «готуванням до злочину є підшукування, набуття або пристосування знарядь та засобів і створення умов для вчинення злочинів».

Порівняйте це формулювання з поняттям «готування до кримінального правопорушення» у чинному КК України (ч. 1 ст. 14). Чим, на Вашу думку, можна пояснити різницю між сучасною та тодішньою позиціями законодавця щодо правової характеристики згаданої стадії кримінального правопорушення?

3. У КК УСРР 1927 р. зазначалося, що співучасники у злочині можуть виконувати три ролі, а саме бути підбурювачами, виконавцями і пособниками. Тодішній законодавець визначав: «підбурювачами вважаються особи, які схилили до вчинення злочину; виконавцями вважаються особи, які брали безпосередню участь у виконанні злочинного діяння, у чому б воно не полягало; пособниками вважаються особи, які сприяли вчиненню злочину порадами, вказівками, усуненням перешкод або іншими способами, а також приховуванню злочинця чи слідів злочину».

Порівняйте ці положення з приписами ст. 27 чинного КК України у частині визначення видів і правової характеристики співучасників кримінального правопорушення. Знайдіть спільне та відмінності.

4. Видатний німецький філософ Іммануїл Кант вважав, що єдиною метою покарання є відплата за вчинений злочин. На його думку, законодавець мусить

встановлювати пропорційність між характером злочину і покаранням. Приміром, за умисне вбивство повинна передбачатися смертна кара, за зґвалтування – кастрація, за майнові злочини – каторга, за образу – сукупність заходів, що принижують винного.

Чи згодні Ви з цією теорією? Якою, на Ваш погляд, мусить бути мета покарання?

VIII. Проаналізуйте ситуацію

1. 14-річний Василь катався на велосипеді у дворі свого будинку. Задивившись у бік, він зіткнувся з літнім чоловіком, який впав і отримав тілесне ушкодження середньої тяжкості.

Чи є Василь суб'єктом зазначеного кримінального правопорушення?

2. Знаходячись у стані сильного алкогольного сп'яніння, Дроздов намагався вдарити ножом товариша по чарці, з яким посварився. Замахуючись, від втратив рівновагу й впав. Дроздову було пред'явлено повідомлення про підозру в замаху на вбивство. Брат Дроздова заспокоїв його, зауваживши, що стан, у якому він знаходився, є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. На думку брата, про такий стан свідчить те, що Дроздов нічого не пам'ятає про свої небезпечні дії.

Чи згодні Ви з думкою брата?

3. Четвертого квітня у Ігоря був день народження. Першим у своєму класі він святкував 16-річчя. Привітати приятеля прийшли кілька однокласників. Один із них подарував іменинникові фінський ніж. Після святкового обіду юнаки пішли до парку потренуватися кидати цей ніж у дерево. Коли на місці Ігор дістав із кишені ніж, підійшов патруль поліції.

Чи є суб'єктами кримінального правопорушення Ігор і той однокласник, який подарував йому ніж?

4. До громадянки Шуть підійшов Трофімов, зірвав з неї золотий ланцюжок та кинувся тікати. Патруль поліції, побачивши це, відразу затримав зловмисника.

Яке вчинено кримінальне правопорушення? Що є його об'єктом і предметом? У чому полягає об'єктивна сторона цього правопорушення? Чи є воно закінченим? Хто є суб'єктом цього правопорушення? Як можна охарактеризувати його суб'єктивну сторону?

5. Двоє зловмисників на безлюдній вулиці підстерegli самотню перехожу. Вони спробували відняти у неї сумочку, однак зустріли опір. «Дай ніж, я її провчу», – загрозово сказав один із них спільникові. Після цього потерпіла віддала чоловікам сумочку. Не знайшовши в неї нічого особливо цінного, вони кинули сумочку на тротуар і втекли.

Яке вчинено кримінальне правопорушення? Що є його об'єктом і предметом? У чому полягає об'єктивна сторона цього правопорушення? Чи є воно закінченим? Хто є суб'єктом цього правопорушення? Як можна охарактеризувати його суб'єктивну сторону?

6. Воронова, яка мала судимість за шахрайство, познайомилася на вокзалі з Павловою, що чекала на потяг. Намагаючись увійти в довіру до останньої, Воронова попросила її приглянути за своїми речами, посилаючись на нібито невідкладну справу. Повернувшись, вона запропонувала Павловій теж за необхідності відійти і пообіцяла пильнувати за її багажем. Остання погодилася, однак після повернення не побачила ні Воронової, ні своїх речей.

Яке вчинено кримінальне правопорушення? Що є його об'єктом і предметом? У чому полягає об'єктивна сторона цього правопорушення? Чи є воно закінченим? Хто є суб'єктом цього правопорушення? Як можна охарактеризувати його суб'єктивну сторону?

7. Під час керування катером Дуденко побачив двох дівчат, які каталися на човні. З метою привернути їхню увагу і продемонструвати свою майстерність він на великій швидкості спрямував катер у бік човна. В останній момент Дуденко спробував обійти човен, але на віражі сталося зіткнення. Одна з дівчат загинула, інша отримала тяжке тілесне ушкодження.

Визначте форму вини Дуденка. Відповідь обґрунтуйте.

8. Майстер виробничої ділянки Зубченко був зобов'язаний проводити з новими працівниками інструктаж з правил техніки безпеки. Коли до нього прийшов черговий новачок, Зубченко був дуже зайнятий. Він вирішив не проводити інструктаж і попросив досвідчених робітників бригади пояснювати новоприбулому за необхідності відповідні вимоги безпеки. Проте у перший же день роботи згаданий новачок загинув від електротравми.

Визначте форму вини Зубченка. Відповідь обґрунтуйте.

9. З метою заволодіння чужим майном Козлов і Марченко напали на Федорчука. Щоб здолати опір потерпілого вони звалили його на землю і почали наносити численні удари ногами в живіт, груди та голову. Коли Федорчук зомлів спільники обшукали його, відібрали гроші та втекли. За кілька днів від отриманих травм потерпілий помер у лікарні.

Визначте форму вини Козлова і Марченко щодо заволодіння майном та окремо – стосовно смерті потерпілого.

10. Дронов пізно ввечері вийшов на вулицю. Зустрівши самотню перехожу, він дістав з кишені дуже схожий на справжній іграшковий пістолет і зажадав віддати йому гроші. Потерпіла не розгубилася, вибила з руки хлопця пістолет і втекла.

Дайте правову оцінку дій Дронова. Визначте стадію правопорушення.

11. Двоє чоловіків вирішили вбити потерпілого. Знаючи, що останній не вміє плавати, вони зіштовхнули його з моста у глибоке водоймище і втекли. Почувши крики потерпілого і злякавшись відповідальності, один із зловмисників повернувся та врятував йому життя.

Кваліфікуйте дії зазначених осіб. Чи зміниться Ваша правова оцінка, якщо уявити, що той, хто повернувся, витяг з води вже мертвого потерпілого?

ІХ. Тестові завдання:

1. При вчиненні такого кримінального правопорушення як хуліганство:

- а) основним безпосереднім об'єктом є громадський порядок, а додатковим обов'язковим об'єктом є, зокрема, здоров'я особи, відносини власності, довкілля;
- б) основним безпосереднім об'єктом є громадська безпека, а додатковим факультативним об'єктом є, зокрема, здоров'я особи, відносини власності, довкілля;
- в) основним безпосереднім об'єктом є громадський порядок, а додатковим факультативним об'єктом є, зокрема, здоров'я особи, відносини власності, довкілля.

2. При вчиненні такого кримінального правопорушення як розбій:

- а) основним безпосереднім об'єктом є громадський порядок, а додатковим обов'язковим об'єктом – відносини власності;
- б) основним безпосереднім об'єктом є відносини власності, а додатковим обов'язковим об'єктом – життя чи здоров'я особи;
- в) основним безпосереднім об'єктом є життя чи здоров'я особи, а додатковим обов'язковим об'єктом – відносини власності.

3. Осудною визнається особа, яка:

- а) під час вчинення передбаченого КК суспільно небезпечного діяння могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними;
- б) під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними;
- в) під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

4. Особа, яка під час вчинення передбаченого КК суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності:

- а) не підлягає кримінальній відповідальності;
- б) за загальним правилом не підлягає кримінальній відповідальності;

в) підлягає кримінальній відповідальності після застосування до неї примусових заходів медичного характеру і одужання.

5. Неосудною визнається особа, яка під час вчинення передбаченого КК суспільно небезпечного діяння:

а) не могла усвідомлювати винний характер своїх дій (бездіяльності) і керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки;

б) не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства чи іншого хворобливого стану психіки;

в) не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними через наявний у неї психічний розлад.

6. Крадіжку і грабіж вважають закінченими кримінальними правопорушеннями з моменту:

а) протиправного заволодіння винною особою чужим майном;

б) появи у винної особи реальної можливості розпоряджатися чужим майном як власним;

в) появи в особи, що викрала чуже майно, реальної можливості залишити місце вчинення кримінального правопорушення.

7. Розбій вважають закінченим кримінальним правопорушенням з моменту:

а) нападу, незалежно від того, чи зміг винний заволодіти чужим майном;

б) появи у винного реальної можливості розпоряджатися чужим майном як власним;

в) заволодіння чужим майном шляхом нападу, поєднаного з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства.

8. Вимагання вважають закінченим кримінальним правопорушенням з моменту:

а) пред'явлення винною особою незаконної вимоги, поєднаної з погрозою;

б) появи у винної особи реальної можливості розпоряджатися чужим майном як власним;

в) реалізації винною особою погрози.

9. Виною є:

а) психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків;

б) психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, виражене у формі умислу або необережності;

в) психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

10. Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні є можливою:

а) лише на стадії готування до кримінального правопорушення;

б) лише на стадіях готування до кримінального правопорушення та незакінченого замаху на кримінальне правопорушення;

в) на стадіях готування до кримінального правопорушення, незакінченого та закінченого замаху на кримінальне правопорушення.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>

3. Баулін Ю. В. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. – У кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 306 – 342.

4. Борисов В. І. Необережність та її види. – В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. – С. 188 – 196.

5. Кузьменко О.В. Основи вчення про кримінальне правопорушення: навч. посібн. 2-ге вид., доп. і перероб. – Х.: «Юрайт», 2024. 248 с. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/74340>

6. Ломако В. А. Поняття та значення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Поняття та значення вини. Умисел та його види.– В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 177 – 188.
7. Панов М. І. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення. – В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 133 – 162.
8. Пономаренко Ю. А. Примусові заходи виховного характеру. – В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 523 – 526.
9. Тацій В. Я. Суб'єкт кримінального правопорушення. – В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 163 – 176.
10. Тихий В. П., Горностай А. В., Маслак Н. В. Стадії кримінального правопорушення. – В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 213 – 236.
11. Тютюгін В. І. Система та види покарань. – В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 372 – 406.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Базова література:

1. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін. – Львів: НУ «Львівська політехніка», 2019. 504 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/Administratyvne-pravo-OSTAPENKO----maket.pdf
2. Баулін Ю. В. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. – У кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 306 – 342.
3. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2023. 792 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/7f737101-5837-44fa-b005-dc8e3987a68c>

4. Інтелектуальна власність : [навч. посібник] : у 2 ч. / І. П. Каплун, Е. В. Колісніченко, В. О. Панченко, А. А. Папченко. – Суми : СумДУ, 2010–2010. – Ч. 1. – 2010. – 156 с. Ч. 2. – 2010. – 148 с.

5. Крижановська В. А. Адміністративна відповідальність в адміністративному праві України: сучасне розуміння, нові підходи. Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Львів. 2016. 20 с. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/34561/4/dys_kryzhanovska.pdf

6. Кузьменко О.В. Основи вчення про кримінальне правопорушення: навч. посібн. 2-ге вид., доп. і перероб. – Х.: «Юрайт», 2024. 248 с. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/74340>

7. Ломако В. А. Поняття та значення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Поняття та значення вини. Умисел та його види.– В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 177 – 188.

8. Панов М. І. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення. – В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 133 – 162.

9. Петровська І. І. Адміністративна відповідальність: матеріали до хрестоматії з дисципліни. Івано-Франківськ: НБ ПНУ, 2019. 17 с. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/read.php?id=8865>

10. Петровська І.І. Адміністративна відповідальність (методичні вказівки до підготовки практичних занять студентів денної форми навчання). – Івано-Франківськ: навчально-науковий юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2020. 30 с.

11. Пономаренко Ю. А. Примусові заходи виховного характеру. – В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 523 – 526.

12. Правознавство: хрестоматія для студентів ден. та заочн. форми навчання усіх спец. / упоряд.: Л. В. Перевалова [та ін.] ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Харків : Панов А. М., 2019 – 220 с. URI: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/44946>

13. Сидельніков О. Д., Кисилевич О. В. Зарубіжний досвід законодавчого регулювання адміністративної відповідальності. «Молодий вчений» – № 4 (56). 2018. С.84-87. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/4/21.pdf>

14. Тацій В. Я. Суб'єкт кримінального правопорушення. – В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 163 – 176.

15. Тезаурус з правознавства [Електронний ресурс] = Thesaurus of legal science : навч.-метод. посібник / Л. В. Перевалова [та ін.] ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Електрон. текст. дані. – Харків, 2021. – 194 с. – Укр. та англ. мовами. – URI: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/53286>.

16. Тихий В. П., Горностаї А. В., Маслак Н. В. Стадії кримінального правопорушення. – В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 213 – 236.

17. Тютюгін В. І. Система та види покарань. – В кн.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків: Право, 2020. – С. 372 – 406.

18. Шульга Є. В. Теоретико-правові підходи до поняття системи адміністративних стягнень. Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал». № 2, 2018. С. 168-172. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2018/2_2018.pdf

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КСУ – Конституційний Суд України

ЗУ – Закон України

РНБО – Рада національної безпеки і оборони України

ЦК – Цивільний кодекс України

КК – Кримінальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	4
Тема 1. Адміністративне право як галузь системи права України.....	4
Тема 2. Кримінальне право як галузь системи права України.....	25
Тема 3. Спеціальні питання вчення про кримінальне правопорушення.....	42
Практичні заняття та завдання для самостійної роботи.	68
Тема 1 . Основи адміністративного права України.....	68
Тема 2 . Основи кримінального права України.....	79
ЛІТЕРАТУРА	93
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	96

Навчальне видання

ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Конспект лекцій та завдання до практичних занять
з навчальної дисципліни «Правознавство»
для студентів усіх спеціальностей

Укладач КУЗЬМЕНКО Олександр Васильович

Роботу рекомендував до друку проф. Кіпенський А. В.

В авторській редакції

План 2025 р., поз. 852

Підп. до друку 2025 р. Формат 60x84 1/16.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 3,4

Видавець: Видавничий центр НТУ «ХП».
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 5478 від 21.08.2017 р.
61002, Харків, вул. Кирпичова, 2

Електронне видання